

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Pedagogická fakulta

Katedra společenských věd

Bakalářská práce

Utopie vs. antiutopie

(Utopia vs. anti-utopia)

Vedoucí práce: Mgr. Jan Brett

Autor práce: Ivana Böhmová

České Budějovice 2012

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě - v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných pedagogickou fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne .....

Podpis diplomantky

Děkuji Mgr. Janu Brettovi za odborné vedení, pomoc a za cenné rady při psaní bakalářské práce.

Anotace

Bakalářské práce se zabývá vymezením literárního žánru antiutopie a jejím zasazením do dobového kontextu. Práce dále postihuje vztah antiutopie k žánru utopie, ze kterého primárně vychází. Neopomíná tudíž charakteristiku pojmu utopie v širším smyslu s odkazem k nejzásadnějším utopistickým dílům z oblasti filosofie, jakými jsou Platónova *Ústava*, Morova *Utopie*, Campanellův *Sluneční stát* a politické ideologie inklinující k totalitním režimům. Součástí oddílu o utopiích je i kritika utopií reprezentovaná rakouským filosofem K. R. Popperem a představiteli liberalismu.

Náplní bakalářské práce je pokus o srovnání a analýzu nejvýznamnějších antiutopických děl. Důraz je kladen na vzájemné porovnání samotných antiutopií a dále na nalezení jak společných, tak odlišných prvků a charakteristických znaků textů utopických a antiutopických.

Cílem práce je zasazení antiutopie do kontextu historické praxe totalitních režimů s poukázáním na to, jaký vliv na vznik antiutopických děl měla historická zkušenost a osobní prožitky autorů s totalitními systémy.

Annotation

The Bachelor's work deals with the delimitation of literary genre of anti-utopia and its setting within the period context. The work also covers the relation of anti-utopia to the utopia genre, on which it was primarily based. Therefore, it does not omit the characteristics of the utopia term in the wider sense with reference to the major utopian work from the area of philosophy, such as Plato's *Constitution*, More's *Utopia*, Campanella's *Sunny State* and political ideologies tending towards totalitarian regimes. The section on utopias also includes the critics of utopias represented by the Austrian philosopher K. R. Popper and by the representatives of liberalism.

The content of the Bachelor's work is an attempt to make a comparison and analysis of the major anti-utopian works. Emphasis is put on mutual comparison of the anti-utopias themselves and also on finding both the common and distinguishing elements and characteristic signs of both utopian and anti-utopian texts.

The objective of the work is to set anti-utopia into the context of historical practice of totalitarian regimes and point out the influence, which the historical and personal experience of the authors with the totalitarian regimes had on origination of anti-utopian works.

Obsah

Úvod.....	7
1. Definice utopie	8
1.1 Utopismus	10
2. Klasické utopie	12
2.1 Platónova Ústava.....	13
2.2 Morova Utopie	17
2.3 Campanellův Sluneční stát.....	19
3. Atributy utopického žánru	21
3.1 Majetek.....	22
3.2 Eugenika.....	24
3.3 Výchova	26
4. Kritika utopií	30
5. Antiutopie	34
5.1 Zamjatinova antiutopie MY	36
5.2 Huxleyho antiutopie	41
5.2.1 Huxleyho Konec civilizace.....	42
5.2.1.1 Odkaz k dílu H. G. Wellse	44
5.3 George Orwell	45
5.3.1 Orwellova Farma zvířat	45
5.3.2 Orwellův 1984	47
5.3.2.1 Cenzura	49
6. Atributy antiutopického žánru	52
6.1 Propaganda.....	52
6.2 Majetek.....	53
6.3 Eugenika.....	54
6.4 Výchova	54
Závěr	57
Summary	59
Použité zdroje	60

Úvod

O utopii, jako o ušlechtilé myšlence nalezení štěstí v lidské jednotě a pospolitosti, lze hovořit již od dob prvního konstituování společnosti v době starověku. Podobné myšlenky mají své nezastupitelné místo nejen v historii, ale i současnosti. V každé době se setkáváme s hledáním nových vizí ve snaze dosáhnout nejrůznějších ideálů a přiblížit se nereálným představám, které souvisejí s návratem k zákonům přirozenosti. Právě snaha o dosažení dokonalosti a touha měnit nedokonalé je lidskou přirozeností.

Na utopie můžeme pohlížet z mnoha úhlů pohledu, je velice obtížné postihnout utopický žánr jako ucelený komplex ve všech svých podobách. Samozřejmě se setkáme se znaky, které jsou utopickým myšlenkám vlastní a v každém díle se nějakým způsobem promítnou. Ať už má utopie praktické ambice, nebo se jedná o neskrývané beletristické dílo. Samo vymezení pojmu utopie je velice komplikované. Musíme si uvědomit, že utopie v sobě skýtá i mnoho prvků, které od sebe díla naprosto odlišují. Setkáváme se s nepřeberným množstvím motivů a konceptů, jež nám snahy o vymezení utopie, jakožto koherentního žánru, mohou značně komplikovat. Problém neukotvenosti provází žánr utopie po celá staletí. Pokud se budeme držet primárního záměru, s nímž se utopie zrodila, tedy dosáhnout všeobecného blaha a šťastného života, může se nám přeci jen v této práci podařit nalézt společné znaky utopií, které jsou v různých modifikacích vysledovatelné ve všech předložených dílech napříč historickými epochami.

V práci se kromě základního definování utopií budeme zabývat i jejich kritikou, dále pak popisem a vymezením děl antiutopických. O antiutopiích můžeme v nejobecnější rovině uvažovat také jako o kritice utopií. Vedle popperovské racionálně vědecké kritiky jde o typ kritiky, která s utopiemi bojuje na poli literárním. Žánr umělecké literatury nazvaný antiutopie se vyjadřuje zejména ke společenským problémům své doby, takto jej budeme pojímat i v této práci. Je důležité podotknout, že antiutopická díla, úzce souvisí s realitou a zejména praktikami totalitních režimů, se kterými jsme se měli možnost setkat v naší moderní epoše. Často právě nesnesitelná krutost a útlak ze strany diktátorů byly motivací a zdrojem myšlenek při psaní žánru na pomezí filosofie, umělecké literatury a sci-fi. Ať už se jedná o utopie či antiutopie, vždy je musíme nahlížet s ohledem na dobu a zejména s přihlédnutím na společenské, politické a ekonomické poměry, které v té či oné historické epoše panovaly.

1. Definice utopie

„*Utopie je stav, který je nám navždy uzavřen, stav, k němuž nevyhnutelně směřujeme.*“ (Ouředník, 2010, s. 9) Na mysl nám již nyní vyvstává otázka, zda můžeme považovat tento výrok za definici utopie. Lze se s Ouředníkovým tvrzením skutečně spokojit? Neprotiřečí si sám autor v této jedné větě? Je vůbec v lidských silách jednoznačně formulovat tak mnohoznačný pojem, kterým se během staletí utopie stala?

Pokud se budeme utopii snažit postihnout v nejširší rovině, dospějeme k názoru, že Ouředníková věta z úvodu v jistém smyslu vystihuje neuchopitelnost tohoto pojmu. Utopie je ve své podstatě opravdu stavem, jehož se v reálném světě nelze nikterak dobrat. Zároveň jde také o stav, který je pro nás natolik inspirující a přitažlivý, že ačkoli si jsme vědomi hranic svého poznání, neustále usilujeme o jeho dosažení a navzdory veškerým racionálním úvahám se jej snažíme naplnit.

Obecně je utopismus chápán jako vize ideálního společenského zřízení. Snaha o přerod společnosti, který má být realizován ihned či v budoucnu. Filosofický slovník naší složitě interpretovanou definici zjednodušuje a pojmem utopismus míní „*[...]představy či vidiny budoucího uspořádání státu, společnosti či pospolitosti člověka s přírodou.*“ (Filosofický slovník, 2002, s. 424) Nejedná se o jediný platný výklad pojmu. O utopii lze dále hovořit jako o představě doposud neuskutečněné změny k lepšímu. Obvykle je synonymem pro kritiku stávící se proti uspořádání dobového společenského života. Vymezujeme ji též z pohledu filosofického, respektive literárního, jakožto prozaický žánr. Proto je při studiu utopií vždy důležité stanovit, jaký je záměr našeho zkoumání. Nemůžeme si však dělat přehnané ambice, že se nám podaří postihnout problematiku utopií a utopismu v celé své šíři. Se vznikem stále nových problémů souvisejících s aktuálním vývojem společnosti neustále přibývá úhlů pohledu, jimiž lze na utopie pohlížet. Nacházíme se v přetechnizované době, kdy stroje začínají ovládat naše životy. Společnost se odchýlila od primární podstaty bytí v souladu s přírodou, z čehož plynou problémy vzniku globálních ekologických krizí apod.

Setkáváme se zde s pojmy utopie a utopismus¹. Slovo utopie pochází z řeckého slova *ú-topos*. „*[...] slovo utopie označuje podle své řecké etymologie místo, které není, zemi,*

---

¹ O rozdílu mezi utopií a utopismem pojednává Ouředník ve své knize *Utopus to byl, kdo učinil mne ostrovem*, jako o dvou entitách, které nesmíme ztotožňovat i když se ve své podstatě ovlivňují a doplňují. Utopie jakožto literární žánr a dokonalá vize, utopismus jakožto druh lidské mentality.

jež neexistuje.“ (Szacki, 1971, s. 11) Příhodným názvem Utopie pojmenoval v knize *Utopie* Thomas More svůj ostrov, svou reálně neexistující zemi, jež se stala prototypem dokonalosti. I přes to, že se s díly a spisy o vizích ideální společnosti setkáváme již od antiky, až právě v 15. století dává More pojmu utopie nový, širší rozměr. Díky tomu se začíná profilovat i specifické filosofické myšlení – utopismus. Významový přesah je patrný až do dnešních dob, kdy za utopické považujeme vize a snahy o zdokonalování a přetváření nejen světa, ale i sebe samých.

Stejně jako utopismus i sama utopie se během staletí vymanila ze svého prvotního významu. Dnes ji již nelze chápat jen v původním Morově smyslu, tedy jako popis smyšlených míst, kde vše plyne v dokonalé symbióze. Za utopické se dnes považují jakékoli vize, které se již nemusí týkat výhradně oblasti společenského uspořádání. Utopie se stala rozšířeným pojmem v okamžiku, kdy pronikla do mnoha, ne-li do všech, oborů lidské činnosti². Zejména patrné je to u vizí majících vědecko-technický charakter. Zde se velice často setkáváme s tím, že co se v jenom století zdálo nedosažitelné a neuskutečnitelné (např. let člověka do vesmíru), se v průběhu dalších staletí stalo běžnou součástí lidských životů. Ouředník takovéto počiny nazývá v souvislosti s utopii jako *uchronie*. Kdy *uchronie* nejsou realizovány na „jiných“ místech, nýbrž v jiných časech. To jen dokazuje, že utopie často funguje i jako sebenaplnující se proroctví. I kdybychom náš zájem zúžili pouze na utopické myšlenky vztahující se ke společnosti a jejímu fungování, vymezit utopie je téměř nemožné. Jelikož v socio-kulturních podmínkách naší doby lze považovat v podstatě každou doposud nezrealizovanou myšlenku za utopickou.

V tomto okamžiku bychom mohli ustrnout v beznaději a ponechat utopii své mnohoznačnosti napospas. Je zde však i mnoho filosofů, kteří se s nejednoznačností pojmu snaží vypořádat alespoň zaujetím určitého stanoviska. Ve 20. století uznávaný sociolog a filosof Karl Mannheim definoval tzv. relativní utopii „[...] tj. takovou, jež se jeví jako neuskutečnitelná pouze z hlediska určitého již existujícího stupně.“ (Mannheim, 1991, s. 240) Přínos k definici spočívá v obhajobě realizovatelnosti utopie. Jeho tvrzení vychází z osobní zkušenosti s válkou a následnou sílicí mocí jednotlivých ideologií. Z podstaty ryze fiktivní se začala utopie stávat méně abstraktní, a proto dnes za utopické považujeme i myšlenky, které se týkají dosažení změn v konkrétním čase a

---

² S utopickými představami se dnes můžeme setkat například na poli architektury, kdy se předkládají vize měst budoucnosti apod.

místě. Tímto konstatováním jsme si situaci při stanovování jednotné definice utopie nikterak neulehčili, naopak jsme se zcela odklonili od Morovy nerealizovatelnosti utopie a Ouředníkovu stavu, kterého nelze dosáhnout, ale směřuje se k němu.

Ani jednomu z uvedených autorů nelze nedat za pravdu, proto se v pojednání o utopiích přidržíme všech vynesených výroků. Naším záměrem je nahlížet jednotlivá díla v kontextu své doby. Utopie³ tak budeme interpretovat po vzoru Thomase Mora, antiutopie, jejichž rozmach se datuje od 20. století, lze ztotožnit s pojetím relativní utopie Karla Mannheima, globálně pak problematiku (anti)utopií ve 21. století nejlépe vystihuje Patrik Ouředník.

1.1 Utopismus

I samotná koncepce utopismu, pokud ji chápeme ve smyslu pasivního odevzdání se osudu, se tak zdá velmi nepřehlednou a nepostihnutelnou. Náš zájem však směřuje k postihnutí utopismu jako jistého druh lidské mentality, jehož myšlenky se dokázaly prosadit na poli ekonomickém, politickém či filosofickém v životě reálně existující společnosti. Zvláštní nazírání světa po vzoru utopistů zcela bořilo dobové systémy a popíralo možnost jejich fungování v delším časovém horizontu. Právě díky naprosto nekonvenčním názorům, které nikterak neodpovídaly „dobrým“ mravům tehdejších společností, si utopismus vydobyl své místo na slunci. Stejně jako jsou zajímavé utopické koncepty, tak i vývoj samotného myšlení je pozoruhodný. Dnes se již nemusíme bát tvrzení, že utopické myšlenky byly v dobách minulých založené na diletantismu⁴, tudíž jimi bylo často opovrhováno. Během staletí však plynule přešly v ideje postavené na vědeckých základech a získaly tím patřičné uznání. Zejména v dějinách politického myšlení se staly velice přínosnými.

První představy o dokonale fungující společnosti měly k odbornosti skutečně značně daleko, ani si vědeckost nekladly za cíl svých předkládaných návrhů. Šlo jen o čistý popis fungování ideální společnosti, absurdita realizace zamýšleného plánu byla

---

³ Napříč staletími byla utopie oblíbeným literárním žánrem a s jistými nuancemi si zachovala svou základní podstatu, kterou sjednotil More ve své *Utopii*, jde o popis neexistujících míst vystavěných na dokonalosti společenství.

⁴ Diletantismus zde chápeme ve smyslu jisté povrchnosti dob minulých v kontextu současného vědeckého nazírání na svět, kdy například Platón ve své Ústavě uskutečňuje zcela promyšleně své záměry, předkládá základ pro budoucí ekonomické teorie, nelze zde však najít potřebnou vědeckost, systematickosti a propracovanost vizí, které můžeme spatřit například u K. H. Marxe například v jeho důkladné analýze fungování kapitalismu.

opomíjena. Teprve s rozmachem humanitních a technických věd počátku 19. století se k utopickým vizím přistoupilo více kriticky a vědeckěji. Otevřela se tím celá škála různorodých témat a problémů, které se dostaly do povědomí utopistů. Utopismus se tím pádem stal daleko svébytnějším a respektovanějším i v kruzích intelektuálních. Důkazem jsou francouzští utopičtí socialisté, jakými byli Robert Owen či François Marie Charles Fourier. Za předchůdce utopických socialistů bychom mohli považovat již Thomase Mora pro utopické vize o společném vlastnictví a zrovnoprávnění všeho lidu. Jeho pojetí však chyběla právě odborná propracovanost. V době humanismu bylo často opomíjeno metodické ukotvení problematiky, na které se od 19. století klade velký důraz. Naopak jejich následovník Karl Marx jim často vyčítal jistou nevědeckost v přístupech k základním problémům socialismu, avšak nelze je považovat za naprosté diletanty ve smyslu, který jsme uvedli výše. Chápejme je ve smyslu předělu, kdy utopicky snové myšlenky pomalu pozbývají smyslu, a nastupuje éra kritického vymezování se vůči fungování dobové společnosti. Francouzští socialisté preferovali intelektuální přístup vyvozování utopických idejí stále ještě bez většího ohledu na to, zda jejich vize koresponduje s vědeckými poznatky a možnostmi tehdejšího světa. Detailní byli zejména v domýšlení utopických konců, což byl jeden z hlavních důvodů následné Marxovy kritiky. Moderní vědeckost se zakládá na předpokladu, že vše je postihnuto jasně definovanými zákony, které mohou být verifikovány či doplňovány o poznatky nové. Takovouto vědeckost humanistický utopismus postrádá, ale nelze jej proto deklasovat a stavět ho do pozice méně významného přístupu k utopickým vizím.

Je nutné podotknout, že na pomyslný vrchol vědeckosti dovedl utopismus opravdu až zmiňovaný Marx, jenž zvolil přístup opačný. Snažil se postihnout současné dění ve společnosti (popis kapitalismu), na základě kterého pak vystavěl ideologii komunismu. Utopičtí socialisté předkládají detailní rozbor cíle, kterého má být dosaženo, zatímco Marx ukazuje pouze cestu k cíli a je velice opatrný ve vynášení výroků o konečném fungování komunistické společnosti. Mannheim naznačuje, že hranice mezi utopií a ideologií je velmi tenká *„Pojem utopična určuje vždy vládnoucí vrstva [...] pojem ideologična pak určuje vrstva, která usiluje o vzestup a která je v existenciálním napětí vůči stávající skutečnosti bytí [...] Utopie vrstev, jež usilují o vzestup, jsou často výrazně proniknuty ideologickým prvkem.“* (Mannheim, 1991, s. 244–245) Marxův komunismus spolu s dalšími ideologiemi formujícími se v 19. století jen dokládají, kam až mohou vést zdánlivě nevinné utopické koncepce.

2. Klasické utopie

V této práci se náš zájem zúží především na klasické⁵ utopie týkající se popisu, jak dosáhnout dokonalosti na poli celospolečenském a politickém v kontextu historického vývoje. Stále však musíme mít na paměti fikci obsaženou v textech po vzoru Morovy *Utopie* a principy jednotného společenského uspořádání dle Platónovy *Ústavy*. Právě fikce a společenská jednota spolu s dokonalým popisem, jenž se může zdát jako nezpochybnitelně fungující realita, je pro klasické utopie příznačná. Budeme zde pracovat především s těmi díly, která si zachovala svou původní tvář, jejichž autoři ve svých snahách o vybudování lepšího světa dali přednost detailnímu popisu bezchybně vypadajícího života před nastolováním změn pomocí fyzické síly. Pro utopisty v pravém smyslu je typické, že ve svých vizích zůstávají na poli představ. Utopismus není jen synonymem pro vymezení nedosažitelného cíle. Možná ještě více jsou pro něj charakteristické i naprosto nemožné způsoby a absurdní cesty k dosahování oněch cílů. Zda sami autoři věří, že idejemi obsaženými ve svých knihách zasáhnou společnost natolik, aby se pokusila o nastolení všeobecného dobra, je diskutabilní. Smíme zastávat stanovisko, že může jít taktéž o specifický druh revolty. Utopičtí autoři revoluce jako takové neuznávají. Avšak pokud bychom šli do hloubky problému, vezme, že žádná z předkládaných vizí by se v důsledku bez násilné vzpoury v reálném životě nikdy neobešla.

Pro psaní utopií, stejně jako pro jakýkoli jiný žánr, jsou typické určité charakteristické znaky, které musí být dodrženy. Za utopické považuje Ouředník zejména: „[...]popis obsahující většinu základních atributů utopického žánru: společný majetek, absence manželství, kolektivní výchova dětí, eutanazie, eugenika a „přísné zákony“.“ (Ouředník, 2010, s. 23)

Všichni jsme součástí nesprávně fungujícího světa, a každý z nás někdy uvažoval o tom, co všechno by mělo být přetransformováno, aby se dosáhlo celospolečenských ideálů. S těmito pocity žili i naši předchůdci. V každém století, v každé epoše se setkáváme se spásnými myšlenkami a návody, jak se stát lepším společenstvím. Pro naši práci bude příhodné z každé historické epochy vybrat takové dílo, které bude co nejkomplexněji vystihovat utopismus své doby. Dle mého názoru je důležité zde zmínit autory, jakými

---

⁵ Za klasické utopie považujeme takové texty, jež naplňují atributy utopického žánru, které vymezujeme ve třetí kapitole této práce.

byli Platón, More, Campanella, pro jejich detailně vykreslené fungování společnosti postavené na dokonalých základech. Ačkoli je pojetí utopie u každého jiné, nalezneme i zde prvky společné. Je to zejména princip, na kterém všichni jmenovaní své ideální státy vystavěli. Základním atributem pro lepší fungování společnosti se jim stala kontrola a naprosté podřízení společnosti jediné vůdčí instituci, respektive jedné vůdčí osobě.

2.1 Platónova Ústava

Dílo *Ústava* je mnohými filosofy považována za první utopii vůbec. Je velmi těžké, snad i zcela nemožné, *Ústavu* jednoznačně žánrově vymezit. Mísí se zde prvky filosofické, ekonomické, etické, sociologické politologické i psychologické. Dodnes jsou Platónovy myšlenky v těchto oborech hojně citovány, a ačkoli jsou staré přes dvě tisíciletí, stále nepozbývají na aktuálnosti. Stejně tak je složitý výklad díla samotného. Stojí zde proti sobě dva tábory. Můžeme se identifikovat s výklady po vzoru humanistů a dalších Platónových příznivců (Jean-Jacques Rousseau) nebo s jeho kritiky (Francois-Marie Arouet de Voltair, Karl Raimund Popper⁶) na straně druhé. Někteří ji vykládají jako politický dialog či filosofický traktát. Popper v ní spatřuje text propagandistický, nezdráhá se Platónův koncept označit za totalitární, zvláště v otázce mravnosti⁷ a teorie spravedlnosti. V dnešní době je pro nás spravedlnost neodmyslitelně spjata s demokracií. U Platóna je pojetí spravedlnosti diametrálně odlišné. Pokud si uvědomíme, že se snaží cíle jedince podřídit jednotě a stabilitě kolektivu. Jednotný kolektiv však neznamená kolektiv si rovný. Zcela striktně zde rozlišuje třídy a jejich výsady. Je toho názoru, že lidé jsou ve své přirozenosti nerovni. Tím, že se je snažíme demokraticky „osvobodit“ a nastolit mezi nimi rovnost, ubližujeme celé společnosti. Rovnost v našem dnešním pojetí znamená především rovnost možností. V takto chápané rovnosti Platón spatřuje zárodek ohrožení stability kolektivu. Pokud by se lidem dala možnost volby, všichni by jistě chtěli být vládci či strážci, nikoli řemeslníky a otroky. Promyšleně tak Platón postupuje k potlačení individuality. V *Ústavě* se setkáváme se spravedlností

---

⁶ K. R. Popper (1902–1994) byl výraznou osobností filosofie 20. století a jedním z nejvýznamnějších Platónových kritiků. Byl představitel filosofie vědy, zasloužil se nejen o detailnější propracování teorie vědy, ale též o její metodologii. Je považován za zakladatele filosofického směru kritický racionalismus. Kritický realismus je „[...] označení pro značně nesourodý proud ve filosofii 1. pol. 20. stol., který v protikladu ke spekulativním koncepcím hegelovského typu obhajuje názor o objektivní existenci vnějšího světa a o možnosti (a nutnosti) jeho poznání prostřednictvím kriticky vedené práce rozumu.“ (Filosofický slovník, 2002, s. 344)

⁷ Mravnost v Platónově pojetí se vztahuje ke státu, který má činit vše, co uzná za vhodné i za cenu používání totalitních praktik. Vše, co stát vykoná, je vždy dobré pro celou obec a stabilitu společnosti.

tíkající se státu. Pokud je spravedlivý stát (to je možné pouze v podmínkách ideálních), stane se i občan spravedlivým nikoli však vůči ostatním členům společnosti, nýbrž vůči státu jako celku. Popper své tvrzení proti Platónově totalitární spravedlnosti dokládá „[...]spravedlnost je užitečná pro sílu, zdraví a stabilitu státu. Tento argument je až příliš podobný moderní totalitární definici: *správné je cokoli, co je užitečné pro sílu mého národa, mé třídy, mé strany.*“ (Popper, 1994, s. 112) Humanisté by namítli, že Platón vše co píše a činí, koná s čistým úmyslem a vždy ve prospěch udržení stability celku. Jeho vlastní prospěchářství bylo podle nich uměle vykonstruované a je tedy mylně interpretován jako utilitarista.

Rozličným výkladům děl jednoho z největších filosofů všech dob bychom mohli věnovat nejednu kapitolu. Není to však cílem této práce, proto se do značné míry oprostíme od podobných rozborů a zaměříme se na prvky, které z Platónovy *Ústavy* dělají utopické dílo.

O *Ústavě* můžeme nepochybně tvrdit, že společně s dalším dílem *Zákony* byla psána především jako kritika tehdejší athénské společnosti. Někdy je doba, ve které bylo dílo sepsáno, nazývána Platónovým athénským obdobím. Hovoříme o pádu athénské demokracie kolem roku 404 před naším letopočtem. V demokracii Platón spatřuje cestu člověka k dezorientaci a celkovému rozkolu společnosti. Toto uspořádání vystřídala na čas oligarchická vláda třiceti tyranů. Její přílišné omezování práv občanů však vyústilo po několika měsících opět v obnovu demokracie. Platón, stejně jako ostatní, vychází ve svých dílech z vlastních zkušeností s dobovou polis. Proti demokratickému politickému systému se snaží brojit stagnací společnosti a návratem k nerovnosti, která je podle něj lidskou přirozeností. Ideálu se posléze dosáhne úplným zastavením veškerých politických změn a ustrnutím v předem stanovených, neměnicích se podmínkách státu. Jeho skepse proti revoluci a jakýmkoli zásahům do fungování státu pramení i z faktu, že byl aristokratickým synkem. V Athénách se ještě před Peloponéskými válkami o moc dělily právě rodiny aristokratů. Je tedy pochopitelné, že vůči demokracii byl Platón vyhraněn již díky svému původu. Nešlo mu však o získání moci pro sebe či svůj rod, i když ho právě z tohoto v poslední kapitole knihy *Otevřená společnost a její nepřátelé I.* Popper viní. Byl přesvědčen, že pro blaho všech lidí se musí vlády ujmout ti nejmoudřejší, tedy filosofové z řad aristokratů. Argumentuje tím, že pokud si všichni budou rovni, nikdy k nalezení nejlepšího vládce nemůže dojít. Velice těžce nesl i

situaci, kdy byl Sókratés vězněn pro své jedinečné myšlenky, a poté odsouzen k smrti. Právě z této křivdy, později vychází mnoho Platónových dialogů zabývajících se spravedlností, možností jejího nastolení a nedotknutelnosti. Sókratés byl ve svých tvrzeních velmi sebestředný a egoistický, to když se například považoval za maieutika⁸. Svými chytře pokládanými otázkami dokázal své protivníky slovně odzbrojit. Nutno podotknout, že Sókratés se nad ostatní rád povyšoval a dával se tak na obdiv. Lze se jen domnívat, zda individualismus a egoismus, který se stal Sókratovi osudným, v jeho žákovi podnítil snahy o přimknutí se ke kolektivismu, potlačení lidské individuality a zabránění veškerým změnám.

Zejména v oblasti sociální nemělo docházet k žádným změnám. Platón si byl vědom, že i jeho třídní systém musí zůstat zcela nepropustný. „*Dělba práce je v souladu s přirozeným rozdělením nadání a umožňuje také, abychom se pozvedli nad primitivní podmínky a rozvíjeli bohatší život.*“ (Blackwellova encyklopedie, 2003, s. 345) Každý je ve státě potřebný. V zájmu společného dobra, se však má držet pouze své „kasty“⁹ a své přirozenosti. Vymezení vrstvy tzv. strážců či řemeslníků nečiní Platónovi velké obtíže. Jedni se starají o ochranu státu, druzí zajišťují hmotné statky. Velký problém však spatřuje ve vymezení třídy vládců.¹⁰ Ti by měli být reprezentanty moudrosti a disponovat nezcizitelnou mocí. Nad tyto staví ještě krále-filosofa. Král-filosof je třídou sám o sobě. Jde o dokonalého vůdce po vzoru dokonalého státu.¹¹ *Ústava* se snaží předkládat koncept, kdy vládne celá třída vládců. Ta zemi opatruje a vede k dokonalosti svými moudrými myšlenkami. Platón však připouští, že k tomu, aby se stát stal dokonalým, stačí jeden nejmoudřejší filosof s podporou třídy vládců. „*Nuže děl jsem, stačí, aby se narodil jeden takový a měl za sebou obec a skuteční všechno, čemuž se nyní nevěří.*“ (Platón, 2005, s. 256) Dokud však král-filosof nebude nalezen, má se stát uchýlit k dodržování zákonů. Na snahu nalézt dokonalého krále, později Platón téměř

---

⁸ Maieutika „*metoda filozofa Sókrata, kterou dokázal partnera v dialogu dovést (vhodným kladením otázek) k tomu, aby řekl pravdu, kterou skrývá.*“ (Encyklopedie Diderot, 1999, s. 34)

⁹ Platónovy třídy založené na rozdělení lidí podle původu, nelze považovat za kasty v pravém smyslu slova. Kasty byly původně vnímány jako vrstvy, v nichž jsou lidé rozdělení podle toho, na jakém stupni duchovního vývoje se nacházejí.

¹⁰ Do angličtiny je třída vládců překládána jako *guardians*, což v překladu fakticky znamená opatrovník. Platón svou třídu vládců skutečně než k vládnutí, stylizuje do role vychovatelů společnosti, která se díky jejich systematickému a především moudrému vedení jednoho dne stane navýsost dokonalou.

¹¹ Platón si je vědom, že realizace dokonalého státu je téměř nemožná, proto své ideály chápe spíše jako vodítko, jak změnit společnost k lepšímu. Stejně tomu je i u dokonalého krále-filosofa. Nejen, že žádným způsobem nedefinuje, dle jakých kritérií by takovýto vůdce byl ustaven. Jistý, avšak marný pokus o nastolení tyranie a nalezení nejmoudřejšího filosofa, provedl v Syrakúsách.

rezignoval. Důkazem toho je jeho další dílo *Zákony*, které má taktéž utopický ráz¹², ale zároveň je ve svých postojích více střízlivé a realističtější. Nejen pro výše uvedené principy je Platón nazýván objektivním idealistou¹³. Na ideje, které jsou základem všech utopií, se klade v jeho filosofii velký důraz.

Platón svůj ideální stát chápe spíše jako jakýsi návod, nedělá si přehnané iluze o jeho zrealizování. „*Vůbec nevadí, je-li ideální stát prakticky neuskutečnitelný: i kdyby byl jen „vzorem položeným na nebesích“, může sloužit jako ideál pro toho, kdo chce jednat spravedlivě.*“ (Blackwellova encyklopedie, 2003, s. 345) Byl však jediným ze tří jmenovaných utopistů, který se nakonec své dílo přeci jen pokusil dovést ke skutečné realizaci. Jeho tvrzení můžeme vnímat jako velké protiřečení si. Navzdory dokonale vykreslenému fungování státu přiznává, že udržet takovýto systém v neměnném stavu je přes veškeré snahy občanů v rukou božích. Pokud sám si byl vědom neuskutečnitelnosti ideální obce, co jej vedlo k praktickým pokusům? Lze Platóna vůbec řadit mezi utopisty¹⁴, pokud své vize převáděl do praxe?

Na základě Dionovy¹⁵ znalosti *Ústavy* přizval vládce sicilských Syrakús Dionýsios II. do své země athénskeho filosofa, aby zde pomohl naplnit ideály své knihy. Platón se měl ve státě stát jakýmsi rádcem, který by z mladého Dionýsia vychoval kýženeho krále-filosofa. Bohužel jeho snahy se v případě Dionýsia neseťkaly s úspěchem. Ani po nástupu Dionýsia na trůn se ideálu nedosáhlo. Naopak se proti Platónovi strhla velká vlna nevole. Tato zkušenost jej jistě hluboce zklamala. Lze ji však chápat taktéž jako vystřízlivění a utvrzení se v tom, že vláda moudrých, vláda, kterou prosazoval, v podmínkách tohoto světa je velkou a platnou utopií, k níž musíme přistupovat s velkým respektem. Nelze si klást přehnané cíle při jejím realizování, v tomto případě je dokonce záhodno raději se jakýmkoli praktickým realizacím utopie vyhnout.

Pakliže sám došel k přesvědčení, že dosáhnout ideálu je v podmínkách lidských nemožné, pokusil se tedy pouze o přiblížení se dokonalosti po vzoru své *Ústavy*, nikoli o její bezvýhradné uskutečnění. Tímto zastávám názor, že jej lze právem považovat za

---

¹² Platónovým záměrem nebylo psát utopické spisy, proto na ně musíme nahlížet jako na díla, která pouze obsahují utopické principy. Tyto principy posléze ovlivnily další utopická díla.

¹³ Platón se zabývá naukou o idejích „*P. považuje ideje za opravdu existující, nejskutečnější [...] Jsou to neměnné esence, umožňující poznání (Kratylos) a myšlení (Parmenidés).*“ (Filosofický slovník, 2002, s. 315)

¹⁴ Utopisty v pravém smyslu míním skutečně jen ty autory, kteří ve svých vizích zůstali na poli představ.

¹⁵ Dion byl strýcem a poradcem Dionýsia II., byl taktéž filosofem, věřil, že principy Platónova ideálního státu jsou v podmínkách Syrakús uskutečnitelné.

utopistu v pravém smyslu slova. Jelikož v utopiích nejde toliko pouze o nemožnost realizace cíle, ale též, jak z mé definice v úvodu vyplývá, o absurditu prostředků jakými má být cíle dosaženo, což Platón bezesporu splňuje, viz atributy utopického žánru.

2.2 Morova Utopie

Záměrně se zde nepozastavujeme v době středověku. Nepochybně bychom v tomto období našli díla, která mají utopický nádech. Pokud však nahlédneme středověk v kontextu doby, odkazuje se zde spíše ke křesťanským schématům rovnosti. Tato schémata lze jistě chápat jako utopická, avšak ličit zde například Augustinovu *Boží obec* by znamenalo vychýlit se z koncepce popisu utopií klasických¹⁶, které považujeme více za sekulární. Náboženství, a s ním spojená otázka teologie, v nich není ústředním tématem. Mnohem důležitější roli zde hraje ideologie a mocenské nástroje, kterými se idejí dosahuje. Dále se chceme od jisté míry oprostít i od fatalismu a víry v boží všemohoucnost. Utopie v této práci nahlížíme, zejména jako díla, která se právě proti lidské pasivitě snaží brojit alespoň popisem vizí o dokonalých obcích.

Od myšlení antického filosofa, se tedy přesouváme až do období renesance. Od Platónových idejí se zcela neoprostíme, jelikož renesance si zakládá na spojení s antickou tradicí. Již zmíněná *Ústava*, potažmo *Zákony*, ovlivnila napříč historickými epochami myslitele různých společenských disciplín. Pozoruhodné je, že se k utopickým vizím autoři vracejí především v dobách společenských krizí. Nejinak tomu bylo i v 16. století, v tehdejší Anglii. V rodišti dalšího významného představitele utopického smýšlení, autora samotného názvu utopie, Thomase Mora.

V jeho pojednání o ostrově, kde všichni žijí šťastně, je patrná inspirace Platónem. Zejména v období rozkvětu humanismu se k největšímu antickému filosofovi a jeho myšlenkám začali autoři vracet. Platóna opěvovali pro ideu ctnosti, nejvyššího dobra či nesmrtelnosti lidské duše, s nimiž se renesanční humanisté identifikovali. Stejně tak, jako docházelo v starořecké polis k různě závažným rozkolům, také v době renesance procházela Anglie velkými změnami, se kterými More nebyl s to se ztotožnit. Byl silně ovlivněn vírou. Ve svých názorech vychází z odkazu ke křesťanské tradici a přirozeným právům. Za jeho života došlo v ekonomické sféře ke změně, která zásadně poznamenala i jeho dílo *Utopie*. Z feudálního zřízení se pozvolna přecházelo k proto-

---

¹⁶ Za klasické v této práci považujeme díla vycházející z antiky, resp. z Platónových utopických dialogů.

kapitalistickému¹⁷ ekonomickému systému. Zákonitě tím postupně docházelo k velkým sociálním nerovnostem mezi společenskými vrstvami. Nová buržoazní vrstva se snažila vybudovat si monopol na moci a tím tak prohlubovala ekonomické rozdíly mezi bohatými a chudými. Morův spis je obecně přijímán jako dobová satira, která si nekladla nárok stát se v brzkém budoucnu realitou. „[...] je ve státě Utopijských mnoho věcí, které bych si po pravdě pro naši obec spíše přál, nežli doufal v jejich uskutečnění.“ (More, 1978, s. 119) Navzdory tomu se k ní ve své době upínaly zejména nižší vrstvy a nekriticky přijaly téměř všechny požadavky Morova ideálního státu.

Stejně jako Platón i More cítil ve své zemi sociální nespravedlnost a morální úpadek, kterému se snažil vzdorovat vizí dokonale fungujícího ostrova. Svou *Utopií* položil základ pro nový způsob politického i filosofického myšlení. Mnohá inovatorství v nazírání na společenskopolitické problémy byly příznačné i pro Platónovy spisy. Jde například o již zmíněné úsilí ideální obec zcela se uzavřít a svou soběstačností nedat prostor k žádné změně, která by mohla přijít zvenčí. More v otázce naprosté autonomie není až tak striktní jako jeho předchůdce, leč i on svůj ostrov oddělil od pevniny a obehnal jej mořem, aby se kontakt s cizinci omezil na minimum. Na druhou stranu zcela bez výhrady dává anglický utopista Platónovy za pravdu v otázce vlastnictví majetku. „Věru bystře předvídal tento velmi rozvážný muž, že je jen jedna jediná ona cesta k veřejnému blahu, totiž vyhlášení majetkové rovnosti. A pochybuji, že se toho blaha, kdy může dosáhnout tam, kde jednotlivci mají soukromá jmění.“ (More, 1978, s. 54)

Je spousta dalších myšlenkových paralel, které bychom mezi životy a díly dvou významných utopistů našli, jelikož se však snažíme postihnout i žánrové proměny utopie, budou následující řádky věnovány právě jim. More se snažil nejen o politický, ale i literární přesah *Utopie*. Je tedy logické, že pro svou knihu volil co nejpříhodnější literární žánr, tedy cestopisné vyprávění. V době velkých objevů nových zemí a všeho dosud nepoznaného byl cestopis oblíbeným žánrem, který dokázal oslovit i prosté čtenáře. More své příznivce zaujal i osobitým stylem a hrou s jazykem, kladl tak i velký důraz na širokou základnu recipientů. V antice byly velmi čtivé spisy psané formou dialogů. Platón, vědom si jejich obliby u svých příznivců a sympatizantů s jeho myšlenkami, je preferoval před jinými, taktéž populárními formami (epos, traktáty).

---

¹⁷ Klasický kapitalismus, jak jej známe dnes, je spojen až s technologickou revolucí přelomu 18. a 19. století. V době renesance výrazné změny souvisejí s rozvojem zámožských objevů, od nichž se odvíjí i sílící vliv zámožských dálkových obchodů, dále pak upadá moc šlechty v souvislosti se vznikem nových tříd bohatých rodin, které se staly mecenáši umění apod.

Ačkoli je literární styl obou děl odlišný, podobají se pojetím v tom smyslu, že ani v jednom nevystupuje autor sám za sebe. Vždy se staví do pozice zdánlivě nezaujatého vypravěče, který však přesně ví, jaká jsou nejpalčivější témata dobových společností a velmi kriticky, byť mnohdy pouze v náznacích, se staví na odpor proti stávajícím podmínkám. Předkládají své osobité vize a názory, ale dávají je raději do úst Sókrata, Glaukóna či Rafaela Hythlodaiose. Můžeme předpokládat, že v obou případech šlo o záměr, který přidává dílu na uměleckosti.

2.3 Campanellův Sluneční stát

Snad ještě výrazněji se Platónem nechal inspirovat v 17. století italský myslitel Tommaso Campanella. Také on byl ovlivněn soudobými poměry ve své zemi, kdy většina menších států zejména na jihu Itálie, stejně jako Kalábrie, byla pod mocenským vlivem Španělska. Stále se nacházíme v období renesance. Italská renesance se však od anglické v určitých ohledech lišila. Přelom 16. a 17. století znamenal pro Itálii již konec renesance. Opět dochází k přerodu myšlení a chápání světa v souvislosti s nástupem reformace. Ze všech tří autorů lze Campanellu považovat za největšího „slovního revolucionáře“. Svůj nesouhlas s postoji vlády dokázal dávat ostře najevo, čímž si místo uznání obvykle vysloužil pouze pobyt v žaláři. Po jeho nepovedeném pokusu o vzpouru proti stávajícímu řádu v Kalábrii a silicích sporech s církví kvůli jeho zálibě v astrologii, strávil za zdmi vězení celé čtvrt století. Paradoxně díky tomuto dlouhému pobytu za mřížemi mohl vzniknout *Sluneční stát*, další z řady významných utopických děl. Ve vězení již neměl Campanella prostor k fyzickému rozpoutání revolty, proto se uchýlil alespoň k napsání kritické knihy, kde se vymezuje proti dobovým poměrům spojených především s otázkou víry a křesťanství. Po vzoru svých předchůdců Platóna a Mora se tak snaží konstruovat ideální křesťanskou společnost.

Campanella se nezřekl své víry ani v době, kdy proti němu byl vyvíjen silný nátlak ze strany inkvizice. Celý život byl srdcem i duší křesťan, což se značně promítlo i v jeho utopické knize. Vystupuje proti náboženské krizi a bezvěrectví. Ve *Slunečním státě* „*Nemilosrdně pronásledují nepřítelé náboženství a státu a říkají, že nejsou hodni, aby byli počítáni mezi lidi.*“ (Campanella, 1979, s. 29) Ukazuje zde, podobně jako Platón, svou touhu po návratu zpět ke kořenům, do zlatého věku a k počátkům křesťanství, které do jisté míry taktéž idealizuje.

To, co jej spojuje s Platónovou *Ústavou*, je obdobný popis fungování státu. Některé principy, na nichž je stát vystavěn, bychom mohli považovat za téměř totožné. Jde především o zavádění eugenických postupů, při zušlechťování obyvatelstva. Ani vláda nejmoudřejšího filosofa nazývaného Slunce, se vcelku neliší od Platónovy představy krále-filosofa. Formálně jsou tyto dvě utopie též podobné, *Ústava* je dialogem, *Sluneční stát* rozhovorem, kde scestovalý mořeplavec odpovídá, v čem spočívá dokonalost Slunečního státu a fungování společnosti detailně popisuje.

3. Atributy utopického žánru

Předchozí vykreslení tří stěžejních utopií a představení jejich autorů nám nyní pomůže lépe se orientovat v základních atributech, které by utopický text měl obsahovat. Nemůžeme však čekat, že v každé utopii nalezneme všechny atributy, jež máme s tímto literárním žánrem spojeny. Některé jsou v díle opomenuty na úkor vyzdvižení jiných. Půjde nám zde o nalezení prvků, které již zmíněné utopie spojují. Zároveň však narazíme i na možné neshody, často až paradoxy, v pojetí a uchopení dílčích utopických principů jednotlivými autory.

Na utopie chceme v této práci nahlížet jako na díla reflektující dění své doby. Reflexe se zde mísí často s kritikou dobové situace. V každé historické epoše se setkáváme se společenskou nespokojeností pramenící vždy z nějaké sociální, ekonomické či politické krize. Jedním z nejpálčivějších témat byla vždy otázka sociální nerovnosti, která jde ruku v ruce právě s politickými a ekonomickými poměry v dané zemi. Ať už se jedná o popis otrocké bídy, proletářské vzpoury či holocaustu, z každého podobného tématu číší odpor proti sociální nadřazenosti. Proto se nám nabízí několik východisek, jak těmto problémům čelit. První předkládanou možností je snaha zavést absolutní rovnost mezi všemi občany, jejíž praktické uskutečnění je velmi diskutabilní a s přihlédnutím k historickému vývoji a poměrům, které v lidských společnostech panují po celá staletí, si dovoluji tvrdit, že z dlouhodobého hlediska jde o řešení nereálné. Takovéto řešení lze považovat za čistý komunismus¹⁸ po vzoru K. Marxe. O střízlivějším východisku, jak čelit sociální nadřazenosti, pojednává již ve starověku zmiňovaný Platón. Ten hájí myšlenku rovnosti v rámci jednotlivých tříd. Každá třída vystupuje celistvě a zcela popírá individualitu jedince, na jejíž úkor protěžuje zájem celku. V *Ústavě* jde tedy o hájení přirozené nerovnosti, která je zaobalena do pozlátka, jež moderní dějiny nazývají socialismus¹⁹.

---

¹⁸ „Komunismus především označuje utopickou vizi budoucí společnosti tak, jak ji předpověděli Marx a Engels. „[...] *Komunistická společnost je tedy beztrždní společnost, v níž jsou výrobní prostředky v kolektivním vlastnictví.*“ (Heywood, 1994, s. 112)

¹⁹ Socialismus je myšlenkový směr 19. století. Jak uvádí Heywood nelze jej chápat jako jednotnou ideologii, jelikož v sobě zahrnuje směry, jakými jsou komunismus, nacionalismus, sociální demokracie atd. Tyto však zachovávají původní společnou vizi „[...] *lidí, jako společenských tvorů schopných překonávat sociální a ekonomické problémy spoléháním spíše na sílu pospolitosti než na úsilí jedinců, jedná se o kolektivistickou vizi, protože zdůrazňuje schopnost lidí jednat kolektivně [...] a jít za určitým cílem, místo aby se honili za osobními zájmy.*“ (Heywood, 1994, s. 95)

V hledání utopických atributů budiž nám tedy jedním z nejdůležitějších principů socialistická vize a s ní spojený kolektivismus²⁰. Od něho se vše odvíjí, a zároveň s ním vše musí být v souladu. Kolektivismus s sebou přináší stírání rozdílů mezi občany a paradoxně také odcizení se od ostatních. Utopie si dokážou nevinným způsobem pohrávat s lidskou duší. Díky odcizení, z něhož zákonitě pramení i ztráta jedinečnosti, se dochází ke stále většímu potlačování citů a jakýchkoli společenských, potažmo rodinných vazeb. Jediné pojítka mezi lidmi je společný cíl – dobro a štěstí pro všechny. Největší síla společného konání pramení z víry v přerod společnosti k lepšímu, pokud budou dodrženy a splněny všechny předem vymezené podmínky a principy. Nejdůležitější z nich jsou popsány v následujících kapitolách.

3.1 Majetek

Majetek, respektive absence soukromého majetku, je jedním z nejdůležitějších principů, na kterém staví převážná část utopických děl. Odklonem od soukromého vlastnictví sleduje každý z autorů poněkud jiný cíl „[...]u Platóna jde o způsob, jak podpořit mravnost ve vládnoucí třídě aristokratů, žijící z práce poddaných a otroků, u Mora o prostředek, jak dosáhnout rovnostářství.“ (Ouředník, 2010, s. 54) Campanella jej hodnotí jako projev sobectví, který nemůže mít v ideální společnosti místo. Jde o jedno z nejčastěji užívaných a nadčasových témat tohoto žánru. Svědčí to o důležitosti ekonomických otázek pro správné fungování idealizované společnosti. V několika posledních staletích se klade velký důraz na detailní analýzu ekonomických systémů. Za tento důraz na ekonomiku mohou lidé, jakými byli Karl Marx či Adam Smith²¹. Do poloviny 18. století nebyl vliv ekonomiky na chod společnosti reflektován a nikým vědecky popsán. Navzdory této skutečnosti se s problematikou směňování zboží či vlastnictví majetku setkáváme i v utopických světech již od dob antického Řecka.

K naplňování ideálů států zde přispívá i dělba práce a ve větší či menší míře také naprostá izolace od okolního světa. Například Platón by svou obec nejraději zcela uzavřel. Dokonalost jeho společenství tkví právě ve své hospodářské soběstačnosti. Majetková rovnost vymýtila dělení občanů na bohaté a chudé, tím se mělo předejít ekonomickému rozkolu. „[...] neboť jedno způsobuje požívačnost, zahálku a nezdravé

---

²⁰ Kolektivismus je „Snaha o dosažení cílů společným konáním, obvykle (i když ne vždy) na rovině národa jako nejširšího společenství a prostřednictvím státu.“ (Blackwellova encyklopedie, 2003, s. 212)

²¹ Adam Smith byl zakladatelem moderní ekonomie v 18. století.

novotářství, druhé pak vedle novotářství sprostotu a úpadek práce.“ (Platón, 2005, s. 157)

Dalším zajímavým prvkem, zajišťujícím ekonomickou stabilitu v utopických světech, je sféra obchodu. V krajním případě ji lze chápat pouze jako nutné zlo. Může se zdát nadbytečné vyjadřovat se zde k problematice obchodu. V dnešní době je každému jasné, že žádná ekonomika se bez obchodování zkrátka neobejde, je tím zajištěna konkurenceschopnost, ale také hospodářská prosperita, která je základem pro nabývání hmotných statků, tedy i majetku. K obchodu se však většina děl staví značně skepticky a snaží se jej omezit na minimum, ideální by bylo jeho úplné vymícení. Racionálně myslící člověk nemůže být uspokojen tvrzením, že společnost bude mít za každých okolností stálý přísun hmotných statků, aniž by musela obchodovat. Jde tedy o další z řady nereálných utopických vizí. Tento fakt nás jen utvrzuje v nemožnosti jejich uskutečnění.

Majetek, a s ním související obchodování, je zmiňovanou problematikou téměř v každé politické či ideologické koncepci. Pro takovétu koncepci je prioritní zhodnocování statků, růst ekonomiky a v jistém smyslu i tzv. mamonářství. S těmito záměry se v koncepcích utopických setkáme jen zřídka. Ekonomická sféra je sice ve zmíněných pojetích vždy odpovědná za veškeré dopady na sféru neekonomickou. V případě utopistů je její nejdůležitější funkce odlišná. Jde především o udržování státnosti společnosti a zajištění její nepropustnosti. Platón tak dal prostor ke směně pouze třídě nejnižší, tedy řemeslníkům. Tato výsada nedává skupině určitá privilegia, jak by se mohlo na první pohled zdát. Směnou v této vrstvě je zaručen pouze další Platónův princip. Vládcí, potažmo strážci, mají být oproštěni od starostí s majetkem, aby se mohli plně věnovat tomu, k čemu jsou primárně předurčeni. Absence majetku zajišťuje ve třídě strážců její jednotu, neboť ekonomické soupeření by jistě vedlo k rozkolu v sociální skupině. Proto Platón velmi dbal o stabilitu ve vládnoucí třídě tak, aby se stát nemusel bát žádného ohrožení a degenerace. Jinou argumentaci předkládá More, podle jeho tvrzení je obchod mezi samotnými občany věcí nadbytečnou. Obchod s jinými zeměmi je povolen, ale jen v případě *„Když mají sami o sebe dostatečně postaráno – a to podle jejich přesvědčení nenastává dříve, dokud nemají všeho na dva roky [...] pak ze svých přebytků vyvázejí do jiných krajín.*“ (More, 1978, s. 74) Stejně obezřetně se k obchodu s cizinci vyjadřuje i Campanella.

V otázce soukromého vlastnictví jsou autoři zajedno. Ve schraňování statků za účelem osobního zájmu vidí zlo, které ve výsledku degraduje celou společnost. Od starostí s majetkem ušetřil Platón svou třídu strážců, která se má starat výhradně o správný chod obce. Společné vlastnictví na ostrově Utopie prosazoval i More a Campanella. Nikoli však pro konkrétní třídu, ale pro všechny obyvatele. Tím se zabráňuje i praktikám vykořisťování ekonomicky slabších. Kolektivismus je zde vysněnou zárukou soudržnosti a stability. Každý si vezme toliko, kolik mu je zapotřebí. Utopické společnosti jsou natolik disciplinované, že nejednají v osobním zájmu, nýbrž v zájmu dobra celé obce. Ukázněnosti a střídmosti se v utopických světech dosáhlo zejména díky důsledné a striktní výchově, velký podíl na tom mělo již samotné šlechtění, které mělo vymístit egoismus eugenickými opatřeními. Lidé tedy nemají potřebu přivlastňovat si ve svůj prospěch více než druzí. Dále pak zmínka o utopickém (ne)obchodování byla důležitou vzhledem k jejímu dovedení ad absurdum v antiutopických světech, o kterých bude pojednáno v páté kapitole.

3.2 Eugenika

Díky systematickému popisu sira Francise Galtona²² se začala do povědomí lidí eugenika²³, jakožto svébytná vědecká disciplína, dostávat na přelomu 19. a 20. století. Téměř celá západní civilizace v čele s USA, Německem či Skandinávií začala zákony eugeniky prosazovat jako oficiální a pro společnost velice přínosné. Počáteční optimismus z posunu evoluční biologie novým směrem byl o několik desetiletí později doveden do krajnosti například v podobě genocid páchaných Stalinem v Sovětském svazu, Hitlerem v Německé říši či Mao Ce-tungem v Číně. Eugenika tím nechvalně proslula a stala se velice diskutovaným tématem zejména v 2. polovině 20. století, neboť pokusy o zušlechtění rasy praktikovalo veřejně za druhé světové války nacistické Německo a každý tak mohl, po konci války, nahlédnout nelidskost tohoto zločinu. Holocaust²⁴ se stal jednou z největších zřůdností minulého století, který zneužil původního pozitivního eugenického záměru. Proto eugenika zejména v Evropanech

---

²² Sir Francis Galton zakladatel eugeniky v 19. století, která měla zajistit šlechtění a zdokonalování lidského genofondu. Propagoval výhradně pozitivní program eugeniky, kdy se snažil motivovat k plození úspěšné lidi.

²³ Eugenika je „*nauka o způsobech zušlechtění lidské společnosti*.“ (Encyklopedie Diderot, 1998, s. 630)

²⁴ Holocaust je označení pro systematické pronásledování a vyvražďování Židů. „*V zásadním rozporu s vědeckým poznáním a evropskými humanistickými tradicemi prohlásili nacisté Židy za tzv. nižší rasu* [...]“ (Encyklopedie Diderot, 1999, s. 396)

vzbuzuje pocity něčeho naprosto nemorálního, nepřipustného a především neomluvitelného.²⁵

Problematika eugeniky má však kořeny již v době daleko před naším letopočtem. Opět se tedy vracíme do antiky a k Platónově Ústavě. I on si kladl otázku jak dosáhnout ideálu, pokud se ve státě nachází nedokonalí občané. Východiskem se mu stala umělá selekce. Stejně jako ve všech svých vizích o přeměně dobové polis, také v otázce zdokonalení rodu byl velmi důrazný. Idea dokonalosti občana spočívala v bezvýhradném podřízení se systému. Pod pojmem šlechtění si dnes představíme možnost udělat věci krásnějšími, v případě člověka bychom pomocí eugeniky měli usilovat zvláště o morální růst. Platón jde však proti smyslu slova, když své občany šlechtěním spíše degraduje. Snaží se vymítit žádostivost a rozkoše a staví na principu uměřenosti v oblasti sociální a zároveň ekonomické. Již v předchozí kapitole jsme zmínili Platónovu obavu z pouhé požívačnosti vzniklé hromaděním bohatství. Eugenika tak byla způsobem, jak potlačit vrozenou inklinaci duše k ekonomické žádostivosti. Vyšlechtěna měla být především třída vládců nelačnicí po soukromém majetku. Jde též o „kastu“, která jako jediná uvažuje rozumně a její mínění je vždy správné. (Platón, 2005, s. 169) V Platónově pojetí se na zdokonalování rasy²⁶ podílí kromě plození i velice kruté zabíjení „nevhodných“ dětí. „[...] ale děti horších rodičů a narodí-li se co neudrživého z oněch prvních, ty odstraní, jak sluší, na místě tajném a nezjevném.“ (Platón, 2005, s. 205) Nezastupitelnou úlohu má dále důsledná výchova, čímž se jen dokazuje náš předpoklad o tom, jak jsou jednotlivé atributy utopického žánru propojeny a veškeré politické, ekonomické či sociální dění se navzájem významně ovlivňuje.

O Campanellovi jsme se již dříve vyjádřili v tom smyslu, že jeho inspirace Platónem je nezpochybnitelná. Také ve *Slunečním státě* je garantem všech socio-ekonomicko-politických záležitostí stát. Státní aparát zaručuje rovnost nejen v hospodářství, ale i co se týče sféry plození dětí a jejich následné výchovy. Stejně jako by soukromé vlastnictví

---

²⁵ Často je eugenika chápána právě díky Hitlerovým praktikám pouze negativně, v důsledku rasového podtextu, který s tím je spjatý. Sám její zakladatel sir Francis Galton v ní spatřoval možnost vypěstování lepšího genofondu. K obnově pozitivního vnímání eugeniky přispěly zejména pokroky v oblasti genetiky. Navzdory mnohým kontroverzním tématům (klonování, transplantace kmenových buněk...) nám genetika umožnila dělat eugeniku bez větších morálních dilemat, zejména v rámci výzkumu, jak předejít výskytu některých dědičných chorob. Tohoto přístupu se držel Galton, ale již jeho současníci (Richard Dugdale) si začali uvědomovat možnosti negativní eugeniky restrikcí, tedy bránit v množení se těm, kteří jsou považováni za nevhodné k rozvíjení lidského genového fondu.

²⁶ Mýtus o rase, jedna ze základních podmínek Platónova jednotného státu, kritizuje v knize *Otevřená společnost a její nepřátelé* I. K. R. Popper jako propagandistickou lež.

v lidech vzbuzovalo sobectví a závist, je ze stejných důvodů šlechtění také založeno na principu rovnosti. U narozených jedinců je tak zaručena podobnost nejen intelektuální, ale i fyzická. Tím, že lidé budou stejní i po fyziognomické stránce, přestanou si závidět dokonce i vzhled a zdraví. „*Urostlé a krásné ženy spojují jen s urostlými a zdatnými muži; tlusté s hubenými a hubené s tlustými, aby dobře a účelně jeden druhého doplňovali.*“ (Campanella, 1979, s. 22) Aby bylo dosaženo kýženého efektu, je plození založeno na „vědecké bázi“. Matematické propočty, konstelace hvězd a postavení planet na obloze mají být zárukou správně vypěstovaného potomstva.

Campanellovi nicméně můžeme jeho snahu o zušlechtění lidstva věřit bez výhrad pro jeho křesťanské zásady. Zdokonalovat lidstvo je chápáno jako duchovní poselství, které má být naplněno. U Platóna má zamýšlená eugenika až příliš silný nádech protěžování jedné třídy před druhou. Ačkoli nám předkládá rovnost prostupující všemi sférami lidského života, nezapomíná odkazovat k dávnému mýtu o nadřazenosti jedné rasy. Popper by takové počínání považoval již za rasistickou lživou propagandu. (Popper, 1994, s. 129)

Kontrola plození se naopak vůbec nevěnuje More. V jeho díle nenajdeme zmínku o potřebě pěstovat lidi k dokonalosti. Nežli na přetváření svých občanů, zaměřil se na změnu podmínek, dle kterých je možné vystavět koncept ideálního státu. Více než u jiných autorů je tu patrná ovlivněnost a nesouhlas s dobou a poměry, v nichž žil. Můžeme se domnívat, zda tyto postoje jsou výsledkem jeho humanistického přesvědčení²⁷, že člověk je ve své přirozenosti dobrý, a tudíž není potřeba jej takovýmto činit ještě před narozením. Absence eugeniky v konceptu *Utopie* je vykompenzována důslednou rodinnou výchovou. Jedině díky systematicky promyšlené výchově Utopijci setrvávají ve své přirozené mravnosti a dobrotě.

3.3 Výchova

Výchova je taktéž založena na specificky utopických principech, které při výčtu atributů nelze opomenout. Thomas More státní výchovu nepodporuje, lépe řečeno základem pro fungování ostrova se mu stala rodina. V ní předpokládá výchovu, jež bude v souladu

---

²⁷ Lze se domnívat, že jeho přesvědčení může do značné míry souviset s pozdější anglickou empirickou tradicí (John Locke) považující člověka za nepopsaný list papíru (*tabula rasa*), který se vše učí až v průběhu života svou zkušeností. Tradice čisté duše při narození pochází již z dob Aristotela, je více než pravděpodobné, že se těmito myšlenkami More nechal inspirovat, jelikož v době humanismu se právě na návrat k myšlenkám velkých řeckých filosofů kladl velký důraz

s požadavky Utopie. Musíme konstatovat, že zachování rodinné pospolitosti odráží pouze jediný fakt. More byl křesťanem, a tudíž rodinné soužití pro něj bylo samozřejmostí. Určuje tedy rodina v jeho pojetí, co je pro ostrov skutečně dobré, jestliže jí byla ponechána výsada vychovávat? Bohužel nyní doložíme, že tomu tak není. Je to opět stát samotný, který vše svými příkazy a zákazy řídí. More sice fakticky zachovává instituci rodiny, ovšem jak, a k čemu mají být lidé vychováváni, je stejně tak jako u ostatních utopistů v rukou státního aparátu. Nechává zde určitý prostor pro seberealizaci občana, ale i rozvoj osobnosti samé má své mantinely, které jsou stanoveny zákonem. Utopijci však věří, že pokud si vštípí a budou bezvýhradně dodržovat veškeré principy, které jsou jim předkládány (státem), dojdou skutečného štěstí. Tímto tvrzením opět jen dokládáme, že pod líbivým a harmonicky laděným textem utopického charakteru, se v zásadě vždy skrývají intriky vedoucí k manipulaci s lidskou individualitou ve prospěch celku.

Stěžejním se stalo téma výchovy a vzdělávání pro Campanellu a Platóna. I zde se odkazuje ke státu, který ručí za správné fungování a chod obce. Soudržnosti se dosáhne pouze tehdy, pokud bude společnost jednotná. Tudíž se „Platónovy děti“ ihned po narození stávají de facto obecním majetkem. Je s nimi nakládáno výhradně v zájmu celé společnosti. Uniformní výchova v režii státu je základem pro kolektivistické smýšlení. Jednomyslnost byla v *Ústavě* podchycena zavedením cenzury. Systematicky jsou zamlčovány pasáže uměleckých textů, které by mohly ohrozit výchovu. Lidé nemají důvod hledat pravou podstatu věcí, věří, že žijí v pravdě. S podobnými praktikami se dodnes můžeme setkat v některých totalitních režimech. Od Platóna byl toto velice prostý, avšak geniální tah. Občanům bude předkládáno pouze to, co stát uzná za vhodné. Na základě toho byla ustavena třída vládců a strážců²⁸. Platón se stále ohání zájmy státu, ve skutečnosti jde spíše o zájmy nejvyšší třídy, která stojí v jeho čele. *Ústavou* předkládané návody, jak dobře a neotřesitelně vládnout nás opět nutí je dávat do souvislosti s praktikami totalitních vlád 20. století. Z Platónova dialogu je dále patrné, že nejen cenzura, ale též zrušení některých institucí bude ku prospěchu věci. Například v manželství spatřuje jistou hrozbu, která by mohla značně narušit proces pospolitosti obce. Prioritním zájmem rodiny je blaho jejích členů, až druhořadně se soustřeďuje pozornost na ostatní členy společnosti, potažmo na celý kolektiv. Toho si

---

²⁸ V *Ústavě* se Platón vyjadřuje zejména o třídě strážců, kterou považuje za hlavní pilíř fungování státu. Proto se důsledně dbá i na jejich výchovu a vzdělání. Proto je zde popis této třídy daleko důkladnější a propracovanější než popis kterékoli jiné.

byl Platón moc dobře vědom. Situaci, kdy by zájmy kolektivu byly podřízeny zájmům individuálním, se snažil zabránit. O výchovu se v jeho obci tedy primárně nestaraly rodiny, nýbrž státní instituce. Rodina se v pojetí obou autorů v podstatě nevyskytuje (na rozdíl od Mora). V proklamovaném kolektivismu a rovnosti se zde zachází až do absurdnosti. V rámci kolektivu vše patří všem, tedy i muži, ženy a děti. Každý tak zůstává v anonymitě a není možno protěžovat či lépe strážít své příbuzné před cizími, jelikož nikdo není cizí „[...] neboť o každém, s kýmkoli se setká, bude míti za to, že se setkává buď jako s bratrem nebo jako se sestrou, nebo jako s otcem nebo jako s matkou [...]“ (Platón, 2005, s. 209) Z tohoto konceptu je patrné, že jakákoli instituce rodiny či manželství je naprosto zbytečná. Campanella ani nedává možnost samostatné volby partnera. Muž a žena jsou si přiřazeni na základě výběru *Úřadu pro plození dětí*. Pojí je jediný společný záměr – zplození potomka. Platón zachází ještě dál, když záměrně své občany klame a předstíraným losováním vybírá ty nejvhodnější, jako záruku pro zplození nejlepších potomků. Zůstává otázkou, zda ve jménu dosažení společného cíle, jenž se zdá být ušlechtilý, lze považovat za ušlechtilé i intriky, manipulace s lidskými životy či vědomě předkládané lži s tím související.

Vědomá i nevědomá manipulace s občany a jejich právy prostupuje všemi utopickými vizemi napříč dějinami, zvláště ve 20. století se pak tyto praktiky projeví naplno zejména v komunistických režimech. Vštěpování si propagandistických sloganů, cenzura v zájmu zachování mylných představ o fungování státu, či přísně ateistická výchova ve školních institucích jsou toho důkazem. Uvedli jsme zde několik zásadních atributů, jež jsou s utopiemi a utopismem neodmyslitelně spjaty. U každého z nich jsme vždy byli nuceni dospět k závěru, že jde o důsledně promyšlenou taktiku jejich autorů, jak co nejvíce omezit lidskou individualitu ve prospěch prosazení svých zájmů a priorit.

Je však důležité také připustit domněnku, že závěry o podlém intrikánství utopií pramení z naší zkušenosti s praktikami totalitních režimů, které si například cíleně vychovávaly své občany k proklamování propagandistických lží. Je možné, že utopistům z dob starověku či renesance vsuktu křivdíme. Jejich snahy zachovat společnost pospolitou a směřovat ji k nejvyššímu dobru skutečně nemusely být nutně cílem vlastního zájmu. Tato polemika jistě nikdy nedojde k vyvrácení jednoho či druhého tvrzení. Je na nás, zda budeme chtít utopisty v pravém smyslu obdivovat jako

charakterní vizionáře, nebo se postavíme na stranu kritiků a pod skořápkou ušlechtilosti utopií uvidíme pouhou snahu, jak dosáhnout vlastního prospěchářství.

4. Kritika utopií

Stejně jako vše, ani utopie se nevyhnou drobnohledu kritiků. Je jim mnohdy vyčítána právě absurdita a nerealizovatelnost myšlenek. Pokud bychom však měli k utopiím přistupovat dle této kritiky, nejen že se zcela vychýlíme z konceptu, který je pro utopie charakteristický, ale zároveň by tím celý žánr pozbyl smyslu. Právě ono snilkovství je pro žánr konstituující. Zaměříme se spíše na výklad problematických myšlenek a někdy až paradoxních pojetí utopických témat. Jde nám též o prokázání spojitosti utopií s totalitami, které nezůstaly u psaných vizí, nýbrž došly své realizace ve skutečném životě.

Jestliže chápeme utopismus jako jistý druh mentality, předpokládáme, že jeho přívrženci skutečně věří ve své předkládané koncepcce. Veskrze všichni utopisté doufali, že našli způsob, jak dosáhnout podřízenosti všech na úkor dobra celku. Naše argumenty proti degradaci individuality pramení ze zkušenosti s dobovými totalitními režimy a jejich praktikami. Pro člověka by mělo být nepřijatelné, aby ztratil svou identitu. Utopisté popírají jedincovu svobodnou vůli rozhodovat o svém životě, vše má pevný řád, nelze se nikterak vymanit z područí, lidé o to vlastně ani nestojí, jelikož je utopický režim naučil bezmezně věřit ve společné ideje. Chybí zde racionální přístup k předkládaným pravidlům, nelze se spoléhat na to, co se nám bezprostředně dává. Považujme tedy za další velký problém naprosté otupení rozumu a ztrátu kritického myšlení. „*Individualismus, rovnostářství, víra v rozum a láska ke svobodě byly nové, silné a z hlediska nepřátel otevřené společnosti nebezpečné city, proti nimž bylo nutno bojovat.*“ (Popper, 1994, s. 179) Důsledek uniformního života samozřejmě v žádné z utopií popsány není. Jde však o logické vyústění života ve společnosti, kde je jakémukoli náznaku svébytnosti včas zabráněno nenásilnou formou, což je důležité zdůraznit. V utopiích nikdy nenalezneme náznaky fyzického vynucování si poslušnosti, jde spíše o psychický nátlak, který je lidem předkládán v podobě nenucené propagandy. Z řad revolucionářů, jakými byli například Marx a Engels, můžeme slyšet námitky proti utopickému postupnému reformátorství. Marx niterně v reálné fungování utopií věřil, ale jediný možný způsob, jak toho docílit, viděl v okamžité a násilné revoluci. I tento přístup však lze považovat za utopický. Poukázání na důsledky pramenící ze vzdání se individuality jsou stěžejní téma i pro antiutopické autory, které jsou založeny právě na předpokladu, že zcela unifikovat (ne)násilně lidskou bytost nelze.

Dalším problémem utopických světů je jejich snaha o zastavení veškerých změn souvisejících s vývojem společnosti. Jedná se snad ještě o větší pošetilost, než byl pokus o sjednocení myšlení a potlačení individuality. Utopisté si často nechtějí připouštět, že lidská společenství jsou kontinuitní a ve svém vývoji dynamická. Neměnnost se měla stát základem pro Platónovu ideální obec, v praxi jí však nebylo možné nikdy dosáhnout. Stálá proměna společenských názorů i cílů se zákonitě stává překážkou v zamýšleném konstruování bezchybných zemí. Právě na státnosti staví převážná většina klasických utopií²⁹. Ještě za větší bláhovost pak lze považovat utopickou víru v neomylnost, zvláště pak v neomylnost vládnoucí třídy. Chybovat a mýlit se je lidské, takovému projevu lidskosti by mělo být nejspíše zamezeno díky již zmíněné eugenicе. Kritici vymezující se proti totalitě, dále liberálové či empiristé poukazují na fakt, že nelze dojít absolutně platného poznání, což je spojeno s nemožností vládnout jako neomylná autorita. Tudíž ani utopické koncepty nemohou být uskutečnitelné. Toto absurdní a detailní promyšlení nerealizovatelných představ, stejně jako holistický přístup v utopickém inženýrství³⁰ kritizuje známý rakouský filosof K. R. Popper. Tak jako ve filosofii vědy³¹, nevěří ani ve společnosti v náhlý přerod. Naprosto odmítá jakékoli vize ideálního uspořádání světa. Podle Poppera je nemožné vytvořit dokonalou společnost, která by fungovala bezchybně. Naopak v nedokonale fungující společnosti vidí velký potenciál. Jedině tak, že se dopustíme omylu, se můžeme ze svých chyb poučit. Absolutní pravdu nelze dokázat hned a vcelku, nelze ji verifikovat. K tomu, abychom se dobrali nějakého poznání na vědecké bázi, je podle Poppera důležité předkládané teorie falsifikovat³², jediné tak se lze postupně ke kýženému poznání pravdy přiblížit. Pro Poppera je hlavní hnací silou vůle ke svobodě, což je též hlavní princip fungování demokracie. V demokracii spatřuje jediný možný způsob jak svobody a rovnosti dosáhnout. Velmi ostře se proto Popper vyhraňuje proti ideologiím a diktaturám, ke kterým naopak inklinují utopisté.

---

²⁹ V 19. století, kdy se do popředí dostávají spíše utopie, jež věří ve všeobecný pokrok a rozvoj techniky se klasický obraz utopie pozměňuje.

³⁰ Utopické inženýrství dává Popper do protikladu s inženýrstvím postupným, jehož je zastáncem. Utopické inženýrství definuje jako „*utopický pokus o uskutečnění ideálního státu, projektující společnost jako celek, vyžaduje silnou cenzurovanou vládu několika jedinců, která tudíž pravděpodobně povede k diktatuře.*“ (Popper, 1994, s. 146)

³¹ Filosofie vědy, a zejména metodologie vědy, řeší problematiku nemožnosti absolutního poznání, kdy každou vědu, pokud to není pseudověda, za kterou například Popper považuje Marxovu či Hegelovu filosofii, lze určitým způsobem falsifikovat. Pokud tedy přistoupíme k tomuto tvrzení, nelze nalézt jednotící princip, podle něhož by mohla být konstruována společnost, ve své neomylnosti a dokonalosti.

³² Falsifikovat v Popperově pojetí znamená podrobovat předložené hypotézy kritickému zhodnocení a vytvářet hypotézy nové, které by původní mohly v některých ohledech vyvrátit.

Nejen K. R. Popper, zastávce demokratických principů a individualismu, ale i představitelé liberalismu můžeme považovat za kritiky utopických koncepcí. Jejich zásadní ideje³³ přímo vybízejí k postavení se proti utopickému kolektivismu a nesvobodě. V myšlení západní civilizace je naprosto samozřejmé, že člověku není upírána osobní svoboda s možností svobodné volby, ale zároveň si musí být každý vědom, že svobodné rozhodování má i své meze. John Stuart Mill³⁴ napsal, že „*moc smí být oprávněně uplatněna na kterémkoli příslušníku civilizované společnosti proti jeho vůli jen za jediným účelem, a tím je zabránit mu, aby škodil jiným.*“³⁵ (Mill in: Heywood, 1994, s. 26) Tento výrok nemůže absolutně korespondovat s utopickým tvrzením o podřízenosti jedince celku a prosazování moci z pozice osoby nadřazené, a tudíž s ním musí být zákonitě v rozporu. „*Zatímco liberálové jasně rozlišují mezi „jedincem“ a „společností“[...].“* Utopisté o postavení jedince smýšlí podobně jako socialisté, kdy se domnívají „*[...] že jedinec je neoddělitelnou součástí společnosti. Lidé nejsou ani soběstační, ani samostatní a je absurdní přemýšlet o lidech jako o atomizovaných „jedincích“.*“ (Heywood, 1994, s. 95)

Liberálové se vyjadřují k sociální spravedlnosti, rovnosti a svobodě. Totéž dělají i utopisté. Ani zde výklad obou předložených ideologií není jednotný. „*Liberálové jsou tedy pro rovnost možností, ale nevidí žádný důvod, proč by to mělo či muselo vést k sociální a ekonomické rovnosti.*“ (Heywood, 1994, s. 100). Rovnost v utopických světech je naopak založena na absenci soukromého vlastnictví, tudíž se směřuje ke komunistickým vizím ekonomického rovnostářství. Dále pak svoboda podle liberálů „*Dává jedincům možnost sledovat jejich osobní zájmy tím, že si volí. Volí si, kde budou žít, pro koho budou pracovat, co si koupí atd.*“ (Heywood, 1994, s. 25) Toto tvrzení je opakem Platónovy utopické předurčenosti k nadání pro určitý druh práce a dále i nemožnosti volit si, jelikož vše je podřízeno zájmu státu, který volí za všechny své občany. Tímto jsme snad dostatečně, byť stručně, podali pádný argument proti zdánlivé šlechetnosti utopických myšlenek. Koncepty spravedlnosti, rovnosti, či svobody mají v jejich pojetí diametrálně odlišný význam. Troufám si tvrdit, že smysl pojmů, jež

---

³³ K nejdůležitější liberalistickým principům patří „*[...] právo vlastnit a užívat soukromý majetek a nakládat s ním, [...] zdůrazňování významu osobní svobody a principů individualismu.*“ (Heywood, 1992, s. 23–24)

³⁴ J.S. Mill (1806–1873) anglický představitel utilitarismu

³⁵ Mill, J. S.: *Utilitarianism, On Liberty and Consideration on Representative Government*. London: Dent 1972, s. 73.

máme spojeny s jistou vznešeností, a vzbuzují v nás morální a sociální jistoty, utopisté zcela překrucují a převracejí ve snaze zalíbit se mase.

Kromě K. R. Poppera a stoupců liberalismu bychom za kritiky utopistů mohli považovat všechny autory antiutopií. Jejich kritika je velmi specifická v tom, že svět v antiutopii je vystavěn vesměs stejně jako v utopii s tím rozdílem, že všechny utopické principy jsou dovedeny do extrému, tím pádem výsledkem procesu obrody společnosti není šťastný člověk, ale naopak bytost zmítající se v deziluzi a beznaději. Od kritiků utopismu tak plynule přecházíme k antiutopickým spisovatelům. Lze je považovat za spisovatele, jelikož antiutopie jsou založeny především na uměleckém literárním zpracování.

5. Antiutopie

Antiutopie se do povědomí veřejnosti dostávají ve 20. století. Jde o logické vyústění stavu společnosti, která se po dvou světových válkách zmítala v naprosté beznaději a nejistotě z budoucnosti. K rozvoji antiutopických románů přispělo do jisté míry i postupné upadání literárního žánru utopie. Paradoxně k jejich rozmachu přispělo i naplnění některých utopických principů v praxi. Do 19. století se o utopismu pouze hovořilo. Utopie se staly předmětem pouhého intelektuálního tlachání. Měly statut kvaziideologie, která rozvoji společnosti nikdy nic reálně nepřinesla. To se však o století později radikálně změnilo. Najednou jakoby obecné utopické zásady zažily v dobovém životě společnosti obrovský boom. Naplno se začalo s experimentováním v oblasti evoluční biologie a genetiky, viz eugenika, hospodářská krize v roce 1929 předznamenala velký odvrát od kapitalismu, což přispělo k rozvoji a propagandě komunistických, fašistických a nacionálně socialistických idejí. Jistě nikdo napříč dějinami nepředvídal, že ve 20. století utopické principy, které byly škarohlídy brány vždy velmi lehkovážně, výrazným a krutým způsobem zasáhnou do života mas.

Umělecké vykreslení světa nesvobody, uniformity a totality začalo čtenáře přitahovat více, nežli cestopisné, dialogické či experimentální pojednání o budování šťastných zemí.³⁶ Román byl v té době u lidí velmi oblíbený a pro antiutopické knihy se tak stal základním literárním žánrem. Stejně jako veškeré společenské dění, jsou i literární žánry ovlivněny dobovým kontextem. Pokud zůstaneme u proměny utopie v čase, zjistíme, že každá doba byla žánrově i tematicky specifická, což jsme dokázali při popisu klasických utopií v druhé kapitole. V přetechnizovaném a válkami zmítaném 20. století se bestsellerem stala právě antiutopie v románové podobě, která podávala obraz ještě fantasknější a až absurdní totality. Můžeme jen spekulovat, zda se ke čtení těchto románů lidé uchylovali, aby svou situaci konfrontovali s ještě větší bídou a nicotou a utvrzovali se tak v přesvědčení, že pokud by došlo k naplnění byť jen jedné antiutopické vize, jejich život by se stal ještě nuznějším, než jakým byl doteď. Není to však jediný důvod, proč se staly antiutopie čtivými, neboť jim nemůžeme upřít uměleckost a využití prostředků, které čtenáře tak říkajíc vtáhnou do děje.

---

³⁶ Nejen svou podstatou, ale též literárními žánry a postupy se antiutopie a utopie liší. Utopie byla mnohdy psána formou traktátu, zákoníku, cestopisu, v době antického Řecka byly oblíbenou formou texty dialogické. S románem se v utopiích setkáme podstatně méně, nežli v antiutopiích, pro které je román charakteristický žánr.

To, co oba literární proudy (utopie a antiutopie) spojuje, je detailní vykreslení zákonitostí, na kterých je společnost vystavěna. Antiutopie jsou v tomto ohledu dovedeny až do extrému, kdy kromě přesného až vědeckého popisu antiutopického světa, známe též principy, na nichž je založeno fungování institucí ovládajících jedince, striktní pravidla, povinnosti občanů apod. V podstatě by se dalo říci, že obě³⁷ mají v základu podobný záměr, touží po státnosti a dokonalosti společenství. Utopiím můžeme věřit, že svými snahami skutečně dokážou vybudovat šťastný stát. Podřízenost celku je lidmi chápána jako samozřejmost. Nemají potřebu tzv. vybočovat z davu, necítí se nesvobodně, konají, co po nich vyžaduje stát a jedině to považují za správné. U antiutopií, dojdeme záhy k vystřízlivění z letargie a snílkovství. Praktiky, které mají zaručit občanům všeobecné blaho po vzoru utopií, jim ve výsledku zajišťují pouze život ve strachu a nesvobodě. Této nesvobody si jsou hrdinové antiutopických románů na rozdíl od občanů utopií vědomi. Autoři často kladou důraz právě na hlavní postavu a zejména pak na její citovou stránku. Pozoruhodné je sledovat hrdinův vývoj. Na začátku je vždy relativně spokojený občan, který bez jakéhokoli hlubšího uvažování přijímá, vše co se mu bezprostředně dává. Žije tady a teď v souladu s pravidly a řádem státu, kterému je oddán. Důležitý je poté moment náhlého procitnutí, postupné uvědomování si své bezvýchodné situace a následná snaha se z područí kontroly státu vymanit. Jak je možné, že v jedincově životě náhle dojde k tak radikální změně vnímání sebe sama i okolního světa? Odpověď je nasnadě. Jde o krásný příklad antiutopické reakce na nemožnost realizace utopie. Je to právě jedincova nedokonalost, která dokáže narušit statické základy bezchybně vybudovaného státu. Utopisté si vždy byli vědomi, že mnohem těžší než vybudovat ideální stát, je vypěstovat ideální lidskou populaci. V podstatě bez problému ji dokázali taktickou propagandou zbavit racionálního uvažování a nenásilně podřídit celku. Jediné co nikdy nebylo dostatečně podchyceno, jsou nevyzpytatelné lidské city.³⁸ Lze si všimnout, že vnitřní nevole proti státnímu režimu je v antiutopiích vždy způsobena citovým vzplanutím. Citové vazby se zkrátka nedaří tak jednoduše zpřetrhat, jakkoli se o to antiutopisté snaží. Tento problém je zásadním mezníkem mezi chápáním utopie a antiutopie. Utopie nám nabízejí představu fungování státu, ale nedávají prostor k domýšlení situací, což je podstatou antiutopií. Navíc

---

³⁷ antiutopie i utopie

³⁸ V době 20. století jsme se mohli setkat s radikálními zásahy do výchovy ve skutečném životě. Například v pojetí behavioristů, kteří tvrdí, že člověk je formován především výchovou a vlastnostmi získanými. Postupně se však od tohoto psychologického směru začalo upouštět, na úkor psychologických směrů, které dávají důraz na dědičné aspekty v chování a prožívání jedince, i přes to má však behaviorismus stále své příznivce.

utopisté nejsou s to nabízet jisté alternativy, pokud se kýženého cíle nedosáhne, což jim mimo jiné taktéž vyčítá Popper a zdůrazňuje, že je důležité počítat i s jinými, ne zcela ideálními variantami, i v takových podmínkách musí být společnost schopna vybudovat politický systém, který bude funkční a nezneužitelný. S tímto problémem se setkáme i v otázce lásky, přátelství, rodiny apod. Ani zde utopisté nepředpokládají, že by jejich program mohl selhat. Zda jde o jejich patologický optimismus, či jen záměrně zamlčují možný neúspěch, je předmětem dohadů. Při čtení Platónovy *Ústavy* či Morovy *Utopie* nás skutečně nepřepadala myšlenka, že jedinou vazbou, kterou člověk může naplňovat je vazba jedinec – stát, a že tato vazba může mít hrozivý dopad na lidskou individualitu. V antiutopiích si však vždy již od začátku klademe otázku, jak dlouho může např. W. Smith³⁹ či D-503⁴⁰ vydržet citovou izolaci od ostatních jedinců? Lze vůbec přežít bez láskyplných obětí, či přátelského uznání za vykonanou práci?

Jak dále zjistíme, mnohé principy, na nichž staví utopické texty, jsou v antiutopiích dovedeny až do absurdity a z utopického optimismu se rázem stává antiutopický pesimismus. Pro tato díla je příznačná ponurost, podřízenost jedince celku, ztráta individuality, obavy z lidského směřování. Nemůžeme je chápat pouze jako reakce na utopie, ale též jako reakce na skutečné dobové dění.

5.1 Zamjatinova antiutopie *MY*

V souvislosti s rozvojem antiutopického žánru se často jako o jeho zakladateli hovoří o Georgovi Orwelovi. Toto tvrzení si dovoluji považovat za mylné. Orwelovi nelze upřít jeho obrovský přínos k tomuto žánru, ale nelze jej považovat za průkopníka. Naším záměrem je zde postihnout antiutopie komplexněji, proto nelze nevzpomenout jedno ze skutečně prvních, na úkor Orwellova bestselleru, často opomíjených děl, které vzniklo již ve 20. letech 20. století. Jde o román Jevgenije Ivanoviče Zamjatina nesoucí prostý název *MY*.

Pokud se budeme snažit obě díla porovnat, zjistíme podobnost nejen koncepční, ale i stylovou. Proč si tedy pod pojmem antiutopický spisovatel představíme spíše jméno Orwell, než Zamjatin? Do jisté míry je to dáno tím, že román *MY* se dlouhou dobu potýkal s cenzurními problémy. V SSSR byl na seznamu zakázaných děl dokonce

---

³⁹ Hlavní hrdina románu *1984*.

⁴⁰ Hlavní hrdina románu *My*.

celých 30 let. S ohledem na skutečnost, že v ostatních nesocialistických státech Evropy s publikací⁴¹ výrazné potíže nebyly, nepovažují problém s přístupností k dílu za ten největší handicap knihy. Musíme však konstatovat, že po celou první polovinu 20. století za zbývajícím světem ruská literatura dosti pokulhávala. Její čtivost v západních zemích postupně upadala právě díky státní diktatuře a požadavkům psát výhradně knihy s tematikou oslavy ideologie, komunistického režimů, jejich vůdců apod. Nepochybně i tento fakt způsobil, že se ruský průkopník literárního žánru antiutopie zařadil až za své známější následovníky anglického původu. Po stránce umělecké dokázal Orwell Zamjatin taktéž nepatrně přesáhnout, což bylo pro čtenáře zřejmě klíčové. Kultovními jeho díla přispěly i výrazy, jako je Velký Bratr, které takřka zlidověly a pronikly do běžné mluvy mnohých národů.

Jak jsme naznačili výše, cesta do tzv. dvorany slávy mezi literárně nejzdařilejší antiutopie všech dob byla pro román *MY* velmi trnitá. Musíme si uvědomit, že Zamjatin se k napsání svého stěžejního díla uchýlil v té nejméně příhodné době. Na druhou stranu je jasné, že pokud autor chtěl vyjadřovat své niterné pocity proti neustále sílícímu politickému útlaku, nemohl čekat a pouze doufat ve zlepšení stávajících poměrů. Komunismus, zejména v době 20. let, neustále sílil a očividně si stále více upevňoval svou monopolní pozici. Vidina možnosti nastolení nových pořádků tak byla skutečně v nedohlednu. Zamjatin již na konci 19. století vystupoval jako ostrý odpůrce carské vlády v Rusku, které se vysmíval a nebál se jí ani veřejně kritizovat. Na přelomu století byl pak odpor vůči ruské monarchii vyostřen napříč všemi sociálními třídami. Konec absolutismu poté dovršila první světová válka a následná revoluce v roce 1917. Vznikla socialistická republika, jež nesla prvky marxistického učení.

Zamjatinův román je tedy reakcí na soudobou politickou situaci. Zároveň jej však můžeme považovat za vizi, která v podstatě došla svého skutečného zrealizování v době jen o pár let později. To když se k moci dostal Josif Stalin a začal naplno s násilnou kolektivizací, čistkami ve straně a armádě, s politicky vykonstruovanými procesy proti nepohodlným občanům a kritikům z nitra vlastní strany atd.

Již v samotném titulu knihy je ironicky vysloven odpor ke kolektivismu a praktikám marxisticko-leninského režimu. „My“ – kolektiv je zde protěžováno na úkor „já“ –

---

⁴¹ V zemích západní Evropy byl publikován text kompletní. V různých časopisech pak vycházely taktéž jednotlivé části knihy na pokračování. V Rusku se do oběhu dostalo v době zákazu díla jen několik málo rukopisů, a to ještě jen některé jeho části.

jedinec. Pro Zamjatina je typická symbolistní hra, často je nám jeho odpor k režimu předkládán ve formě alegorií, hyperbol či symbolů. Autor je znám též svým smyslem pro satiru. Ani to však neubírá na vážnosti tématu a mnohé narážky na Sovětský svaz, byť se snaží působit skrytě, jednoznačně evokují odpor proti totalitním praktikám a fungování svazu. Například namísto jména má každý občan přiděleno identifikační číslo. Pokud by byl román napsán po druhé světové válce, jistě by použití čísel pro označení lidí vzbuzovalo dojem reakce na řešení židovské otázky. V tomto případě se musíme stále držet dobového kontextu, tudíž Zamjatin nemohl mít žádné tušení o tom, jak bude s Židy za 2. světové války zacházeno. Důvod používání značek či čísel pro identifikaci osoby je však vždy veskrze stejný. Použitím čísel k určení občanů jen Zamjatin dokazuje, jak lze jednoduchým způsobem přispět ještě k většímu potlačení lidské individuality. Právě jméno je jeden z prvků, jímž se odlišujeme od ostatních, absence osobního jména lidi deklasuje a upírá jim právo na svobodu. Pokud jste číslo, nejste nic.

Mnoho antiutopií je již v počátku koncipováno tak, aby v závěru došlo ke katastrofě způsobené špatným společenským směřováním. V románu *MY* tento záměr primárně patrný není. Čtenář při čtení deníku⁴², který si píše D-503 bere jako samozřejmé, že vše je dokonale organizováno a podřízeno Jednotnému státu⁴³. Sám D-503 je ideji kolektivismu naprosto oddán a bez výhrad plní všechna nařízení. Předpisy ani ztráta soukromí nepřijdou hlavnímu hrdinovi nijak absurdní. Jde přeci o dobro všech, pro které je třeba udělat cokoli. Z jeho zápisků je zřejmé, že v přesnosti a přísnosti dodržování pravidel si doslova libuje. Ve čtenáři motiv podřízení se ideologii vzbuzuje velký strach a ostražitost před tím, jak lehce může schopný člověk propadnout propagandě a ztratit tak soudnost a tzv. zdravý rozum. Zamjatinovým hlavním motivem bylo v díle ukázat právě nástrahy kolektivismu v souvislosti se ztrátou lidské individuality a racionálního myšlení.

Milostná epizoda, která se v životě D-503 odehraje, dokáže jeho dosavadní postoje převrátit. Díky zamilovanosti se mu navrací schopnost samostatně uvažovat a o věcech přemýšlet. Není to však moment, který by v očích hrdiny způsobil radost, ba právě naopak. Člověk se s nově nabytými pocity neumí vyrovnat, je státem považován za

---

⁴² Zamjatinův hrdina D-503 si píše každý den deník, ve kterém zaznamenává své pocity, nálady, myšlenky. Čtenář tak může vidět niterní proměny hlavní postavy v jeho spisech.

⁴³ Jednotný stát je název Zamjatinovy země, kde vládou totalitní principy.

nemocného i on sám se tak cítí. Systém Jednotného státu je na takováto lidská selhání naštěstí připraven. „*Není to však vaše vina - jste nemocni. Ta choroba se jmenuje FANTAZIE.*“ (Zamjatin, 1989, s. 189) S odpadlíky od státní ideologie, které *Úřad strážců* dopadne, je skoncováno jednou pro vždy. Ti, kdo propadnou chvilkové beznaději a nevoli proti režimu, jsou vyzváni k dobrovolné operaci. Podstoupením zákroku odejmutí duše, se stávají opět navýsost šťastnými občany v absurdních podmínkách Jednotného státu.

Motiv selhání jedince, je pro antiutopie často příznačný. Lidské jednání je nepředvídatelné. Totalitní režimy by však za každou cenu chtěly naplánovat sebemenší detaily života obyvatel státu. Jak Zamjatin ukazuje, lze toho dosáhnout pouze naprostou unifikací jedinců, kteří tím musí zákonitě pozbýt rysů typicky lidských, jakými jsou například rozum, osobitý charakter či citovost. Jedině za takovýchto podmínek by mohli být zformováni do podoby pouhých loutek státu, kterým je skutečně možné naplánovat život i předvídat jejich chování. Je tedy zřejmé, proč autoři do svých knih vnášejí prvky nedokonalosti a nevykreslí ihned v úvodu dokonale zformovaný stát. Chtějí úderně zkritizovat a zároveň reagovat na ideje o dosažení všeobecného dobra za pomoci naprostého otupení lidské mysli. Poukazují tím tak na skutečnost, že i zdánlivě dokonale propracované státní systémy mají určité mezery v tom, jak se vyrovnat s potlačením individuality jedince, která by případně mohla významně ohrozit jejich fungování. Ve většině děl se díky vzpouře jedinců z řad komunity často bortí celý systém. Zamjatin ukazuje, jak lze tuto kolektivistickou strukturu lehce zpochybnit, když se v životě člověka objeví něco tak „banálního a běžného“ jako je láska. V tomto okamžiku by mohlo dojít v díle k totální destrukci představené totality a vše by mohlo směřovat k šťastnému konci a vymanění se jedince z pevných pout kolektivu. Kniha však naopak ukazuje, že pokud je jedinec pod silným a neustálým tlakem ze strany státu, je mu odepřeno právo na soukromí život a jediné k čemu se může přimknout je propagandistická lež, nelze se divit, že pokud se mu najednou naskytne možnost jak proti systému čelit, nedokáže ji správně využít, jelikož neumí jednat a rozhodovat sám za sebe. Tento model přesně vystihuje román *MY*. Pokud se jednou za život umožní jedinci dostat z područí příkazů a masové propagandy tím, že jeho mysl prozře, stane se tento člověk po chvíli ve světě naprosto zmateným a snaží se ze všech sil opět se s ideologií co nejvíce semknout, protože jde o jedinou jistotu, kterou v životě má a již o její dobrotě nemá sebemenších pochyb. Díky tomuto počínu stát dokáže ve svých

„ovečkách“ podnitit ještě větší zarytost a odhodlání podřít se kolektivu, myšlenky jak změnit stávající poměry se přirozeně rozplývají. Selhání vůči Dobroditeli je chápáno jako momentální poblouznění, které již nikdo nikdy nechce zažít. Po této zkušenosti se spolu s ostatními i D-503 stává ještě oddanějším a podřízenějším vůči režimu a společným cílům. Jednotný stát dosáhl svého cíle. Potlačil individualitu a zbavil člověka nevědomě myslí, a co je možná horší, i citu. „*Žádné blouznění, žádné nesmyslné metafory, žádné city – jen fakta. [...] jsem přesvědčen, že zvítězíme. Protože rozum musí zvítězit.*“⁴⁴ (Zamjatin, 1989, s. 237–238)

MY je antiutopickým románem s neantiutopickým koncem. D-503 se nakonec opět cítí díky lobotomii odstraňující poslední zbytek osobnosti šťasten, také ostatní obyvatelé jsou uzdraveni. Zamjatinovy se povedlo v Jednotném státě úplně přetransformovat člověka na pouhý prvek, stavební kámen pospolitě společnosti bez jakéhokoli náznaku projevů lidskosti. Síla románu tkví právě v myšlence odevzdanosti se režimu a nemožnosti se z područí Jednotného státu již nikdy vymanit. Což velmi zapůsobilo na čtenářovy city a podnítilo v něm úzkost a strach z možnosti, že se jednoho dne *MY* stane skutečností, právě v této myšlence tkví antiutopičnost románu *MY*.

Na motivy a principy, které Zamjatin v díle používá, navazují téměř všichni následní antiutopičtí autoři. Vliv ruského spisovatele je v jejich dílech značně čitelný. Huxley z románu přebírá především smysl pro vyzdvižení nástrah přetechnizované společnosti, které dovádí do krajností a pohybuje se tak na hraně se sci-fi literaturou. Orwell Zamjatinův koncept veskrze přebírá. Zápletka, dílčí peripetie, zásadní problémy hlavního hrdiny i použité výrazy a slohové postupy jsou si podobné. Základní smysl knihy je však odlišný. Zamjatin komunismus postihl jako beztřídní společnost jednotnou a ve všem si rovnou. Přesně takto byly jeho ideje hlášány. Orwell ke svým románům přistupuje v duchu idejí, které komunismus nakonec fakticky naplnil, a to ve smyslu nadřazenosti a podřadnosti jednotlivých sociálních skupin.

---

⁴⁴ Větou, *rozum musí zvítězit*, se Zamjatin alegoricky vyjadřuje k tomu, že ve společnosti už de facto žádný rozum neexistuje. Existuje pouze (ne)rozum, který předkládá svým soudruhům Jednotný stát.

5.2 Huxleyho antiutopie

Další antiutopií, která předcházela Orwellovu *1984*, je román *Konec civilizace* Aldouse Huxleyho. Dostáváme se opět k zcela jinému pohledu na vnímání své doby. Angličan Aldous Huxley se nacházel v odlišném společenském prostředí⁴⁵ než ruský autor Zamjatin. Z toho pramení i jeho následné literární reakce. Již v samotném názvu knihy, pokud jej ponecháme v anglickém originále *Brave New World*, můžeme spatřit narážku na podstatu utopií, stále jde však ještě o to, ponechat čtenáře v naivitě, že krásný nový svět po přečtení knihy skutečně naleznou. Český překlad díla *Konec civilizace* již prozrazuje, jakým směrem se autor v knize skutečně ubírá a tak se pro nás kniha stává od počátku pesimističtější. Český překlad titulu jde na úkor Huxleyho specifického stylu psaní, jelikož autor si v ironiích a parodiích velmi liboval. Tento ironický a satirický přístup nazírání na společnost mu přišel nejvíce úderný a čtenářsky poutavý. Pro všechny autory je typické, že již v titulu knihy chtějí povědět vše, co se následně odehraje. Své postřehy se snaží podávat symbolistní formou, aby tak pod názvem čtenáři vždy vyvstalo velké množství paralel, které jsou v díle následně odkrývány. Huxley není v tomto případě výjimkou, jeho knihy jsou sarkasmy a symbolismy značně prodchnuty.

Huxleyho život byl ovlivněn styky s anglickými intelektuály⁴⁶. Zajímal se též o pokrok nejen v oblasti vědy a techniky. Stejně jako jiné i jeho znepokojovala globální společenská situace první poloviny 20. století. Po vzpamatování se z války a znovuzískání svých kolonií se Velká Británie stala průmyslovou velmocí. Ekonomická prosperita na jedné straně byla kompenzována vyostřenými společenskými poměry na straně druhé. Sám autor byl velkým optimistou a nebál se pravdě dívat do očí, společenské problémy se snažil vždy přesně pojmenovávat a čelit jim. Na čtenáře se ve svých knihách snaží útočit trefnými a údernými postřehy. Doba laxního přístupu k řešení společenských otázek mu v tomto ohledu však nakloněna nebyla. V lidech se

---

⁴⁵ Huxleyho původ a společenský statut je velmi zajímavý. Rod Huxleyů byl velmi uznávaným nejen ve Velké Británii. Mnoho členů rodiny si vysloužilo titul sir. V rodině Aldouse Huxleyho nalezneme řadu biologů, vědců, ale též spisovatele a humanitně zaměřené osoby své doby. O sociálně vysoký statut rodiny se postaral již Thomas Henry Huxley, dědeček Aldouse Huxleyho, který do historie vstoupil jako tzv. „Darwinův buldok“, pro své zarputilé hájení Darwinovy evoluční biologie. Dále i otec, spisovatel Leonard Huxley, svého syna značně ovlivnil. Aldouse byl tedy formován přírodními i humanitními vědami, což se odráží i v samotném díle *Konec civilizace*. Aldouse po vzoru svého dědy sám rád experimentoval a bádával, fascinován byl zejména problematikou eugeniky a taktéž se nikdy netajil svou sympatií k pozorování účinků halucinogenních látek. Tento fakt se v díle například odrazil v používání tzv. „somy“, drogy navozující blaho a slast.

⁴⁶ V předcházejícím odstavci jsme se seznámili s poměry, ve kterých Huxley vyrůstal.

zračila obava a pesimismus z toho, co přinese budoucnost. Což se odráží i v samotné knize. Aldouse znepokojoval stav společnosti v rodné Anglii, byl však obeznámen i se situací v dalších částech Evropy (pobýval střídavě ve Francii). Velice ho zasáhl nástup fašismu v Itálii a poměry v Rusku, které se v knize též promítnou společně s nepřímým odkazem na Zamjatinův román *MY*.

5.2.1 Huxleyho Konec civilizace

Pokud bychom nazírali Huxleyho vizi v kontextu doby, nabyli bychom dojmu, že nás zavádí do prostředí daleké a jistě nerealizovatelné budoucnosti. U Zamjatina byla konfrontace se současnou situací patrnější, proto se stala pro svou dobu aktuálnější a její faktické přiblížení se realitě vzbudilo velký ohlas a snahu zamezit další společenské degradaci. Z pohledu 21. století již Huxleyho vnímáme také více s respektem a mnohé praktiky, které se v díle odehrávají, nám již dnes nejsou úplně cizí. V knize je též patrný autorův zájem o biologii, zejména pak o eugeniku, po vzoru svého bratra a dědečka, dvou významných evolučních biologů a vědců.

Huxley svou dokonalou civilizaci přenesl až do roku 2540. V samotném úvodu jsme ihned vtaženi do děje a až posléze se nám odkrývají principy, na kterých stát funguje. Autor má ve své vizi již od základu jasno. Dokonalá společnost musí být pěstována od zárodku. Což je zde myšleno doslova. Eugenika v Krásném novém světě dosáhla téměř svého maxima. V tzv. líhních jsou již od zárodečného stádia predestinováni noví jedinci dle procesu Bokanovského⁴⁷. Již v tomto okamžiku je předurčeno, k jaké kastě bude člověk přidělen, respektive pro jakou z pěti daných tříd bude utvořen. Z tohoto rozdělení následně plynou i vlastnosti, dispozice a intelekt jedinců. Každá z kast je naprosto jedinečná, ale její příslušníci jsou identičtí, mají stejné potřeby, zájmy, konají stejné práce. Funguje zde i zvláštní hierarchie, kterou však nikdo zvlášť negativně nepocituje, jelikož je všem od počátku důmyslným systémem vštěpováno, že právě jejich kasta je tou nejlepší a v systému nejdůležitější.

Krásný nový svět je oprostěn a záměrně se vyhýbá všemu, co by jakýmkoli způsobem mohlo souviset s dobou tzv. před Fordem⁴⁸. Huxley se navzdory přenesení děje románu

---

⁴⁷ Proces Bokanovského je založen na principu pučení vajíčka, ze kterého se nestane pouze jedno embryo, nýbrž je možno z jednoho vajíčka vytvořit až 96 embryí, potažmo nových lidí.

⁴⁸ Ford, je zde uctíván namísto Boha, jde o projev úcty skutečně žijícímu Henrymu Fordovi, zakladateli sériové výroby. Tzv. fordismus je symbolem průmyslové a technické revoluce v 1. polovině 20. století

do vzdálené budoucnosti stále odkazuje k současnosti, a mnohdy zachází až do dávné minulosti. To když nechává lidi z rezervace⁴⁹ mluvit o umění, literatuře či historii (například Divoch, který si čte Shakespeara). Samotné názvy jednotlivých postav jsou pak narážkou na dobovou situaci. Benito Hoover, Bernard Marx či Lenina Crowneová jsou více než zřetelnými důkazy, že autor míří ke kritice socialistických a fašistických ideologií.

Stejně jako u Zamjatina i zde je momentem zlomu v životě společnosti střet. Svět nově vybudované, dokonalé společnosti se dostává do konfrontace s životem v rezervaci. Civilizace charakteristická emoční zploštělostí se střetává s empatií a hlubokými city reprezentovanými divochy z rezervace. Lidé z Krásného nového světa se jezdí na divochy dívat, přistupují k nim velmi opovržlivě a jejich zvyky jsou pro ně naprosto nepochopitelné. Opět zde můžeme najít paralelu mezi autory. Zamjatinovi lidé jsou konfrontováni s pocitem náhlého volnomyšlenkářství, které je vnímáno jako nemoc. Huxleyho divoši jsou též svobodní svými činy i myslí a pro návštěvníky představují odstrašující případ neorganizovaného chování ve společnosti. Naopak přítomnost divocha v civilizovaném světě je vyloučena. Hlavní inspektoři⁵⁰ si jsou moc dobře vědomi, že bytost či věc, která nepochází z jejich nového světa, je element, narušující pevné základy dokonale zorganizované společnosti. Sami však o těchto věcech vědí, mnohdy je i vlastní a v hlouby duše s nimi sympatizují, zároveň pro ně znamenají respekt, jelikož by mohly narušit pospolitost společenství. Obava inspektorů před vstupem cizince do země se v závěru knihy naplní. Snaha divocha Johna probudit ve zmanipulované mase opět city a touhu po svobodě je marná. Lidé jsou schopni emočního projevu pouze v případě požití tzv. somy. Což je látka, podobná droze, navozující slastný pocit. Dokonalý systém, který si své občany formuje ještě před jejich narozením, vzdělává a vychovává je v souladu s potřebami země, se nemusí cítit ohrožen revolučními myšlenkami jedinou osobou. Systém též počítá i s odpadlíky, jež procitnou a začnou si svůj stav nesvobody plně uvědomovat. Ti jsou nemilosrdně deportováni na ostrov vyhnanců, kde jim je umožněno dožít. Zde můžeme vidět paradoxní vyústění situace. Člověku, žijícímu celý život v nesvobodě, je z našeho pohledu dán ten největší dar svobody. Pro obyvatele Krásného nového světa se volnost

---

⁴⁹ Rezervace je místem, kde žijí lidé, kteří se narodili přirozeným způsobem, lidé z Krásného nového světa jimi opovrhují a považují jejich chování za primitivní.

⁵⁰ Hlavní inspektor je označení pro člověka, který v Krásném novém světě drží dohled nad správným chodem společnosti.

stává tím nejhorším trestem, jelikož „vyhnání z ráje“ znamená ztrátu stability a ideálů, které jim do té doby stát zajišťoval. Huxley tím jen zdůrazňuje hrozbu, kterou si s sebou nese masová propaganda, proti níž je často velmi těžké se vzepřít. Neuvědomělá ztráta lidskosti a svobody je pak pouze jejím důsledkem. V závěru nás tak autor nechává v naprosté beznaději⁵¹, která však má v lidech naopak vzbudit a ještě více podnítit odpor proti praktikám totalitních režimů.

5.2.1.1 Odkaz k utopiím H. G. Wellse

Ještě více by nám *Konec civilizace* mohl korespondovat nikoli pouze se soudobou společností a antiutopickými díly, ale i s utopiemi 20. století. Huxley rád balancoval na pomezí žánru utopie a antiutopie. Ve 20. století se těšil největšímu ohlasu utopický spisovatel H. G. Wells. Ten se taktéž nebál pohrávat si s pesimistickými a skeptickými vizemi budoucnosti. Zároveň dokázal i barvitě a čtivě vykreslit svět tak ideální, že mezi pozitivními utopisty ve své době neměl konkurenci. Což se ukázalo zejména v pozdějších knihách *Moderní utopie* a *Lidé jako bozi*. Wells do svých děl vždy s oblibou vkomponovával vědecko-technické koncepce s prvky sci-fi. Spolu s tím se proměnil i základní princip utopií. Ve Wellsových románech se nesetkáme se strnulostí a odmítnutím jakýchkoli změn. Jeho utopie respektují společenský vývoj a jsou značně dynamické. Naprosté odvrácení se od klasických utopií v nás může vzbuzovat Wellsova myšlenka jednotné společnosti, která je založena na svobodě a individualitě každého jedince. „*Stát je pro individua, zákon pro svobodu, svět pro pokus, zkušenost a změnu: to jsou základní pravdy, na nichž moderní utopie musí stavěti.*“ (Wells, 1922, s. 82)

To, co oba autory spojuje, je záliba ve vědě a přemýšlení o směřování lidstva v souvislosti s jejím vývojem. Pokud zůstaneme u pozitivní utopie *Moderní utopie*, je vědecký pokrok chápán jednoznačně kladně a jeho přínos pro společnost je bez výhrady oslavován. Především vospělost techniky zde lidem usnadňuje život, což v nich vyvolává pocit větší svobody, která má být zárukou mobilizace ke společnému štěstí a blahu celého státu.

Huxley byl celým Wellsovým dílem ovlivněn, sám to ani nepopíral a ve své knize *Konec civilizace* mu věnuje i roli dr. Wellse. Svým osobitým pojetím se snažil v

---

⁵¹ Než aby divoch John snášel poměry v Krásném novém světě, raději spáchá sebevraždu, tím jen umocňuje bezvýhodnost situace.

románech reflektovat Wellsovy novátorské koncepce a názory. Je to patrné nejen v oblasti pokroku, ale též v pojetí svobody.

Doposud jsme se seznámili pouze s podřizováním se individuality kolektivu v díle Zamjatina. Stejně ke svobodě bude dále přistupovat i George Orwell. Huxley jako jediný svobodu jedinci ponechává. Nejedná se však o bezmeznou volnost po vzoru Wellse. Zde má prostor pro svobodnou realizaci velmi ostré hranice, kterých si obyvatelé nejsou bohužel vědomi. Huxley se na rozdíl od svých kolegů výrazně zabývá snahou o predestinaci a dokonalé vyšlechtění člověka k obrazu a potřebám Krásného nového světa.

5.3 George Orwell

Nejmladším z trojice antiutopických autorů je George Orwell, nejznámější a nejčtenější autor antiutopií 20. století vůbec. Tento fakt je dán do jisté míry tím, že svá díla vydává až po druhé světové válce, díky čemuž mohl reflektovat válečnou dobu, nástupu Hitlera k moci a s tím i spojené praktiky nacistického Německa a totalitních režimů obecně. Ze všech jmenovaných spisovatelů jej můžeme považovat za jednoho z nejpřímějších. Jeho nevole vůči světu, kterému vládnou diktátorské osoby, prostupuje téměř všemi jeho díly. Socialismus byl v období mezi válkami na svém vzestupu, byly do něj vkládány velké naděje již od poloviny 19. století. Na počátku 20. století se v souvislosti s krachem burzy v New Yorku proti kapitalismu zvedla další velká vlna nevole. Tím postupně vznikala půda pro růst totalitních režimů. Mladý Orwell se socialismem sympatizoval, ale stále pamatoval na základní demokratické principy, které podle něj měly být ctěny bez ohledu na ideologie. Velmi se obával ztráty svobody, již si cenil nadevše. V jeho knihách je potřeba svobody vždy stěžejním motivem.

5.3.1 Orwellova Farma zvířat

Ještě před napsáním svého bestselleru *1984* byl Orwell známý psaním esejí pro anglické noviny, kde se vyjadřoval k soudobým problémům, zejména pak řešil otázky sociálního charakteru. Stejně jako předchozím antiutopickým autorům, ani jemu nechyběla v literárním rejstříku špetka cynismu a sarkasmu. Dokázal to svou alegorií *Farma zvířat*.

Mnozí mohou Orwellovu *Farmu zvířat*, považovat ze příjemné, někdy až úsměvné čtení. Náš zájem o dílo je však mnohem hlubší. Dovolím si tvrdit, že autor naprosto bezchybně dokázal vystihnout na příkladu zvířat charaktery nejen samotných lidí, ale též celých společenských vrstev.

V ostatních antiutopiích jsme jako čtenáři již od úvodu součástí dokonale fungujícího systému. Zde však můžeme vidět, jak se takový systém postupně utváří a jak věrně kopíruje dějiny Evropy 30. a 40. let minulého století a dynamický proces vzniku diktatury. Dobrá víra v nastolení lepších podmínek pro život a odhodlanost zvířat učinit radikální změnu se z pohledu člověka, který ví, jaký výsledek měl nástup totality, zdá nepochopitelnou. Stejně odhodlaní byli všichni ti, kdož se postavili na stranu bolševiků, či fašistů. Jejich záměry nelze jednoduše zavrhnout. To, jakým směrem se společnost dále začala ubírat, byla nakonec pouze vůle těch, kdo ve společenské hierarchii stáli nejvýše, *Farma zvířat* je toho pouhým důkazem.

Pozoruhodný je nejen nástup prasat k moci, ale též rychlé změny a úpravy systému, za který všichni tak tvrdě bojovali. Orwell též ukazuje, jak jednoduše se přesně mířenou propagandou dá o správnosti nesprávných kroků přesvědčit masa. V knize můžeme vidět odraz jeho vnitřního postoje, kdy sám věřil v nastolení dobra v podobě ideologie socialismu, která však následně změnila svou tvář například ve formě komunistických diktatur. Důkazem je vyhnání vůdce revolty za ideu zvířecí rovnosti a jeho následná nenávisť⁵². Odchod jedné vůdčí postavy, byť kladné, znamená příchod nového prasete a nových totalitních poměrů. Systematické odebírání práv jednotlivým vrstvám (zvířatům), přidělový systém, neustálá kontrola a postupná manipulace lidské mysli, jsou jen další z řady praktik útlaku ze strany diktátora. Až když už je společnost okleštěná o veškerá svá práva, začíná si uvědomovat, jak moc se její směřování vychýlilo od prvotně vytyčeného cíle – rovnost všem zvířatům, což platí nejen pro knihu.

Mohli bychom ještě dále pokračovat ve výčtu narážek na totalitu, které v sobě dílo nese. Náš zájem se musí též upnout i k otázce, co tato alegorie přináší samotné antiutopii, jakožto žánru. Především jde opět o jiný úhel pohledu, než jaký jsme nahlédli u předchozích autorů. *Farma zvířat* je především reflexí své doby, zde si autor nekladl

---

⁵² Podobného motivu Orwell využívá v románu *1984*, kdy je do pozice režimem nenáviděné osoby postaven Goldstein, zrádce a iniciátor protistátní revoluce.

velké vizionářské cíle, jak jsme tomu zvyklí u antiutopií obecně. Nejde tedy o antiutopii v pravém smyslu slova, ačkoli atribut poukázat na hrozbu společenského směřování, je zde vykreslen dokonale. Bohužel se nejedná o vizi, ale o realitu, kterou autor mohl pozorovat na vlastní oči. Orwell je znám též svým nepřímým, byť naprosto patrným, odkazem na dobu a situaci, kterou chce postihnout. V případě *Farmy zvířat* jde o revoluci v Rusku a následný vznik Sovětského svazu. Stejně jako se změnou formy vlády pro společnost prakticky nic nezměnilo, tak ani zvířata se pod vedením zvířat nedočkala žádných změn k lepšímu, jež byly zpočátku proklamovány. Totalitu zde Orwell ukázal v pravém světle. Ideologie jako taková ještě nemusí být špatná, pokud se však nezmění v diktát. V takovém případě jde už pouze o propagování polopravd a lží o všeobecném blahu a rozkvětu společnosti. Odkazuje se k lepším zítřkům, ale za každou cenu se vládnoucí třída snaží udržet společnost pod svými otěžemi ve stavu státnosti a nedat prostor k jakémukoli náznaku odporu.

5.3.2 Orwellův 1984

To, co chybělo do ryzí antiutopičnosti *Farmě zvířat*, s přehledem obsáhl Orwellův další jen o dva roky mladší román *1984*. Po vzoru Zamjatina již samotný název je symbolem⁵³ a podobné symboly provází i celou knihu. Opět se zde nevyhneme jistým paralelám, odkazům a narážkám na dobovou situaci, které k antiutopiím zkrátka patří. Také motivy unifikace společnosti, kolektivismu a důraz na citovou ochablost jedinců nejsou ničím novým. Sám autor se do pozice inovátora žánru nikdy ani nestylizoval, naopak svou inspiraci dalšími utopisty (Zamjatin) nikdy nepopíral. I přes četné podobnosti právě s románem *MY*, Orwell opět přichází netoliko s jinými motivy, jako spíš s novými pohledy na zobrazované situace.

Doposud jsme se setkali s díly, kde se zpočátku vize dokonale uspořádaného státu zdála být naprosto bezproblémovou, harmonickou a funkční, lidé zde žili ve své nevědomosti spokojeným životem. Orwell se k antiutopické vizi staví od počátku odlišně. Popisuje bezvýhodnou situaci, společnost šedivou, zbídačenou, naprosto oddanou a podřízenou vyšší moci. Nepřímo naznačuje, že tento stav je pouhým vyústěním dějin předešlých, čili směřování společnosti bylo předurčeno již minulými režimy (fašismus, komunismus...). Stále prohlubující se manipulace s lidmi a potírání jejich individuality,

---

⁵³ Symboličnost titulu *1984* je převráceně rokem 1948. Po skončení války v roce 1945 byl 1948 rokem, kdy si Sovětský svaz podrobil další země (mimo jiné i ČSR) a nastolil v nich vládu totality a diktátu.

musí tedy nutně vést k systému zavedenému v Orwellově Oceánii⁵⁴. Zde společnost, respektive ti nejvýše postavení dospěli ke kýženému cíli. Po mocenských bojích se již nastalo a neodvolatelně ujala ve státě vlády jednotná Strana. Strana anglického socialismu (Angsoc). Orwell byl o nastolení svrchovanosti jedné strany přesvědčen i v reálném životě, pokud totalita nebude potlačena.

Již u samotného názvu strany se můžeme pozastavit. Vidíme, jak se opět principy ideologie minuly účinkem. Pokud si strana vytyčila, jako svůj hlavní bod, hájit ideje socialismus, proč je tedy společnost tak striktně hierarchizovaná? Neměla strana nést spíše název Angkonz (anglický konzervatismus)? I přes své snahy tvářit se socialisticky si stát zachovává třídní rozdělení. Základní socialistická myšlenka rovnosti je tak vyloučena již od počátku.

V Oceánii je zachován proletariát. Orwell jej však postavil do zvláštní pozice. Jako jediný není spoután stranickým diktátem. V reálném životě by podle Marxe byli proletáři vždy ti, kteří jsou schopni postavit se na odpor proti stávajícím politickým poměrům (zejména proti kapitalismu a dělnickému vykořisťování). Angsoc se jejího ataku však nemusí nikterak obávat. „*Dokud nebudou uvědoměli, nebudou se bouřit, a dokud se nezbouří, nemohou se stát uvědomělými. [...] Proléti a zvířata jsou svobodní.*“ (Orwell, 2009, s. 66–67) Myšlenka revoluce je díky její nesourodosti, nestabilitě a nízkému intelektu třídy zcela vyloučena. Z těchto důvodů je vyřazena i ze společenského života.

Třída příznivců Strany je na tom paradoxně ještě hůř než proléti. Na stránkách Orwell ukazuje všechny utopické principy a dovádí je do absurdity. Stejně jako u předchozích antiutopistů se setkáváme s unifikovanou, propagandou zničenou a hlavně nesvobodnou třídou. Bohužel ani zde si útlak lidé neuvědomují, jejich mysl otupila všudypřítomná ideologie natolik, že nejsou s to o svém postavení racionálně uvažovat. K posílení stability je ve státě využíváno stálých kontrol. Před Velkým bratrem⁵⁵ není úniku. Tento fakt občany nutí plnit příkazy bez výhrad a nikterak se neodklánět od zavedených pořádků pod pohrůžkou trestu smrti či nucených prací. Stereotyp v životě lidí je umocněn i zastavením veškerého vědeckého pokroku. Stát se vydává cestou opačnou, společnost podle plánu ustrnula ve své neměnnosti a postupně dochází k její

---

⁵⁴ Oceánie je název Orwellova státu zeměpisně situovaného do oblasti Britských ostrovů a jejich okolí.

⁵⁵ Velký Bratr je v hierarchii státu nejvýše, je vůdcem celé společnosti.

degeneraci. Věda a technika slouží jen jedinému účelu, stále více potlačovat lidskou individualitu. Velice důmyslné je potlačování lidské mysli postupným zužováním slovní zásoby, kdy výsledkem má být skutečnost, že člověk se již nebude schopen vyjádřit slovy, tudíž nebude se schopen vyjádřit vůbec. „*Být pravověrný znamená nemyslet – nemít potřebu myslet. Pravověrnost je nevědomí.*“ (Orwell, 2009, s. 51)

5.3.2.1 Cenzura

V díle *1984* najdeme nejen analogie s jinými antiutopisty, ale můžeme jít až ke kořenům samotné utopie. Oceánie v jistém smyslu s sebou nese i principy Platónovy *Ústavy*, na které pak v praxi navázal například Karel Marx. Přesah je patrný zejména v oné manipulaci s lidskými životy. Platón byl prvním, kdo ve svém státě chtěl zastavit veškerý pokrok a změny, v 19. století se s rozvojem industrializace proti pokroku ohradili i stoupenoci socialismu. Orwell pak tyto myšlenky dovedl literárně k absurdní dokonalosti. V souvislosti s manipulací se autor nezdřáhal poukázat na praktiky, které mu byly známy již z historie. Společně s věčnou nejistotou jsou lidé v Oceánii konfrontováni i se silnou cenzurou. Ovlivnit mínění a postoje společnosti pomocí cenzury se snažil již Platón. Vše, co by mohlo ohrozit výchovu k pospolitosti, muselo být z uměleckých děl odstraněno, aby nedocházelo ke zbytečným rozkolům v obci. Ve stejné víře byla v totalitních státech 20. století podrobena cenzuře všechna dostupná média. V zájmu zachování jednoty a stability režimu byla cenzura tím menším zlem, v porovnání s praktikami vynucování si poslušnosti násilím, které na svých občanech mohly státy napáchat. I přes to právě úmyslné zamlčování faktů a proklamování lží velmi zásadním způsobem zasáhlo do lidských životů. „*[...] pak lež přešla do historie a stala se pravdou. Kdo ovládá minulost, [...] ovládá budoucnost: kdo ovládá přítomnost, ovládá minulost.*“ (Orwell, 2009, s. 35)

Orwell nám ve svém románu takto zmanipulovanou společnost předkládá. V žádné jiné antiutopii se cenzura tak výrazným způsobem nepodílí na chodu státu, jako právě v *1984*. V Oceánii nelze nic považovat za skutečné, ani zmíněná válka fakticky vůbec neexistuje. Straně podléhají všechny tehdy používané masové sdělovací prostředky. Současnost i minulost je vystavena neustálé kontrole a musí být měněna s ohledem na zachování všech státních pořádků. Šlo o to neustále přepisovat dějiny tak, aby se shodovaly s požadavky současné společnosti. Faktické údaje a data ze současnosti musely být pak pozměňovány v zájmu zachování pocitu stále se zlepšující životní

úrovně. Jak je možné, že lidé, kteří na vlastní kůži pociťují stále se zhoršující situaci, věří těmto lžím? V Oceánii už se totiž neuvažuje o tom, zda některé tvrzení je či není pravda⁵⁶. Nikdo se neptá na názor jedince, správná stanoviska a postoje stanovuje pouze Strana. Proč se tedy snažit o racionální a kritické zhodnocení situace, když jedno z hesel zní: *Nevědomost je síla!* V této bezmezné víře v neomylnost a bezchybnost státního aparátu, tak pomalu ochabuje samotné uvažování jedince, které Strana považuje za zbytečné. Výsledkem je pak společnost zmítající se ve směsici cílených lží a dezinformací. „*A když selhala paměť a psané záznamy byly zfalšovány, nezbylo než přijmout tvrzení Strany. [...] protože neexistovalo a nikdy nebude existovat měřítko, jímž by se to dalo ověřit.*“ (Orwell, 2009, s. 84) Tento fakt si však nesvobodná společnost plně neuvědomuje. Stejně tak si není zpropagovaná masa schopna zcela uvědomit své bídné postavení, jelikož není možné jej konfrontovat s životem jiných společenství. Mediální izolace od okolního světa a úmyslné zatajování informací je další z řady způsobů, jak občana vymanit z reálného života a nastolit mu svět plný zhoubné iluze.

V Oceánii se stále mluví o válečných konfliktech. Není důležité, proti komu se právě boj vede. Hlavní je, že zprávy z fronty jsou veskrze pozitivní a Oceánie svá tažení dovádí vždy do úspěšných konců, což v občanech umocňuje národní uvědomění a hrdost. Autor tím poukazuje na cenzurní praktiky tehdejších režimů. Za 2. světové války Německo⁵⁷ přesvědčovalo svůj národ o úspěšných postupech jejich vojsk i v době, kdy už bylo jasné, že se blíží definitivní porážka. Taktéž socialistické ideologie, zejména pak komunismus, přetrvávající v mnohých státech Evropy ještě několik desetiletí po válce bránil vnitřnímu rozkolu ve společnosti za pomoci cenzury a autocenzury. Tato doba s sebou nesla též nárůst fyzické likvidace nekonformních autorů. Zejména právě na praktikách souvisejících s cenzurou Orwell ukazuje, jak byla doba prohnílá a nebála se uchýlovat k těm nejpodlejšímu činům. U Zamjatina či Huxleyho se s tak výrazným apelem na zásahy cenzury do života lidí nesetkáme, tento fakt může být způsoben především tím, že Orwell si mohl z pozice autora písíciho až po válce udělat nad

---

⁵⁶ V kontextu moderní postquínovské Davidsonovy filosofie je styk s realitou velice ovlivněn naším subjektem. O tom jak vnímáme realitu, rozhoduje i sebemenší porucha nervové soustavy, požití drog či alkoholu apod. V dnešním světě zřejmě není jiná možnost jak rozeznat subjektivní fikci od poznání objektivního vnějšího světa, než používat ostatní poznávající a skrze jazyk ověřovat, zda se náš poznatek shoduje s jejich (triangulace člověk-člověk-svět). I toto vnímání reality může být ohroženo, pokud je svobodná diskuse omezena, chybí prameny poznání a s tím související kontexty. To je právě případ Orwellovy Oceánie.

⁵⁷ Na přísnou cenzuru a propagandou dohlížel zejména Hitlerův spojenec Joseph Goebbels.

totalitními praktikami jistý náhled a mohl je vnímat komplexněji, jako strategicky propojený řetězec, kdy všechny praktiky byly podřízeny cílené propagandě. Byl si tak vědom faktu, že cenzura nezasahovala jen oblast literární tvorby, že díla zakazovala, ale zasahovala do všech sfér lidského života, což autoři, kteří psali v době války, postihnout nemohli, jelikož byli v samotném centru dění.

6. Atributy antiutopického žánru

Na třech výše zmíněných antiutopických románech, vyjma *Farmy zvířat*, postavíme charakteristiku jednotlivých atributů žánru. V každé z uvedených knih autor svým osobitým způsobem ukazuje tzv. *reductio ad absurdum*, čili dovedení utopických vizí do absurdních konců. Budeme se snažit hledat jisté paralely nejen mezi jednotlivými antiutopiemi, ale též s výše zmíněným utopiemi. Tím bude posílen i náš argument, že antiutopie v podstatě pouze odkrývá pravou tvář utopií a nebojí se domýšlet hrůzné konce utopických vizí, čehož samy utopie nebyly pro svůj neskrývaný optimismus schopné. U utopií jsme za hlavní principy považovali především majetek, eugeniku a výchovu. U antiutopií je ale důležité vyzdvihnout další principy, které ve 20. století silně ovlivnily smýšlení lidí v souvislosti s nástupem totalitních režimů. Praktiky propagandy, či cenzury najdeme však i v utopiích (Platón) tudíž se v konfrontaci utopií a antiutopií nikterak z dříve předloženého konceptu nevychýlíme.

6.1 Propaganda

Každá ideologie s sebou nese základní teze (to, že se od nich poté mnohdy skrytě odvrací, nyní ponecháme stranou). Prostým občanům pak tyto hlavní ideje musí být předkládány ve formě jednoduchých, zato úderných hesel. Krátké formulky jsou lehce zapamatovatelné a mají se stát zároveň i jediným smyslem lidského života.

„*Válka je mír, Svoboda je otroctví, Nevědomost je síla.*“ (Orwell, 2009, s. 9) Na první pohled jsou tato tři hesla více než nesmyslná. Rozumný člověk si rozhodně pod pojmem svoboda nepředstaví otroctví, a už vůbec nemůže ve válečném stavu spatřovat mír. V Oceánii však vládou jiné poměry, zde se již s racionálním myšlením jednotlivců vůbec nepočítá. Důležité je masu držet pod neustálým tlakem tak, aby byla propaganda co nejefektivnější. Kromě obav z neustálých kontrol se občané zmítají i ve strachu z nepřetržité války. Orwellův stát se ve válečném stavu nachází stále (ve skutečnosti jde nejspíše pouze o smyšlenku, která má lidi udržet v nejistotě), s ukončením již nikdo ani nepočítá. I přes to, že je válka braná již jako denní rutina, stále v lidech zanechává silný pocit úzkosti.

Huxleyho společnost byla již v líhních predestinována⁵⁸. Tudíž se heslo stalo pouze pojistkou, která zaručila nezlomnost systému. *KOMUNITA - IDENTITA - STABILITA*, tři požadavky zaručující všeobecné štěstí napříč kastami. U Zamjatina se s údernými hesly nesetkáme, zato jsou zde lidé naučeni za každých okolností provolávat slávu svému spasiteli. „*Ať žije Jednotný stát, ať žije Dobroditel*“ (Zamjatin, 1989, s. 190).

Ať už je propaganda šířena jakýmkoli způsobem, její výsledek je vždy stejný. Napomáhá k semknutí se davu a upevnění víry ve společné zájmy. Jak říká jedno přísloví, jedinež stokrát omílaná lež se může stát pravdou, proto je třeba využít každé možnosti k jejímu rozšiřování. Ať už ve formě nesmyslných oslavných průvodů, společně konaných aktivit či pouhým provoláváním sjednocujících hesel.

6.2 Majetek

O majetku jsme se zmínili již v souvislosti s utopiemi. Zde jej chceme dát, stejně jako další utopické atributy, do kontextu s principy, na kterých staví antiutopisté. Problém soukromého vlastnictví se řeší i v antiutopických světech. Podporovat volný trh bylo pro členy Orwellovy Strany zakázané. V Oceánii neplatí žádné zákony ani zákazy, jelikož je společnost natolik disciplinovaná, že jich není zapotřebí. Každý občan si je tudíž přesně vědom toho, co si může dovolit, aby nebyl trestán. Soukromý majetek vlastnila opět jen třída proletářů, těm nebylo odepřeno ani právo na soukromí jako takové. Pro straníky však obchodování představovalo věc nadbytečnou, jelikož stát proklamoval přidělový systém.

O majetku, možná pro jeho nadbytečnost, se vůbec nevyjadřuje Huxley, jelikož ve státě je vše dovoleno a lidé si pouze užívají života, problém se směnou zboží za peníze se proto vůbec neřeší, jelikož potřeba peněz je věcí, která by člověka omezovala v uskutečňování svých plánů, proto jsou lidé v překrásném novém světě problematikou peněz a majetku nezatíženi.

---

⁵⁸ Huxley svou společnost již v době plození predestinuje, což znamená, že předurčuje její osud ve prospěch celku.

6.3 Eugenika

V této podkapitole se záměrně pozastavíme současně u tří atributů, které jsme vyzdvihli v pojednání o utopiích. Eugenika, rodina i výchova jsou v antiutopiích spojenými nádobami, které mají stejný cíl, zbavit člověka všeho, co jej dělá lidskou bytostí.

U Orwella je zušlechtování lidstva k obrazu Velkého bratra procesem velmi pomalým, čímž se liší od Huxleyho. V *Konci civilizace* se jedná o jeden z hlavních principů, na němž stát vystavěl svou neochvějnost. Záměr eugeniky je ale u obou autorů velmi podobný. Chtějí tím docílit naprostého odcizení se mezi lidmi navzájem. U Huxleyho je pocit lásky a přináležitosti již odstraněn, z čehož plyne i celková citová otupělost, díky níž se daří lid stále více manipulovat a orientovat ho pouze na potřeby státu. Setkáváme se zde i s absencí rodiny a domova, kterou Huxley popisuje velmi nevybíravými způsoby. „*Žádný vzduch, žádný prostor, zamořené vězení; nemoc a smrad. A také psychicky, nejen fyzicky byl domov špinavé, ubožácké hnízdo. Psychicky to byla králičí díra, hromada hnoje, patřící se třením napěchovaného života, páchnoucí city. Intimita až k zalknutí.*“ (Huxley, 1970, s. 33–34)

Kromě omezení styku s proléty v Orwellově Oceánii nic nenapovídá tomu, že by někdy v budoucnu byl zhotoven důmyslný eugenický systém Huxleyho líhni. Na zbavení lidské emocionality a citovosti se však taktéž usilovně pracuje. Zcela jiným způsobem k eugenice přistupuje Zamjatin, který neuvažuje ani o predestinaci, ani o umělém šlechtění masy. Uchýlil se k přirozeným praktikám, které pramení z důsledně vedené výchovy. Nicméně si je vědom, že precizní výchova ještě není zárukou dokonalého fungování státu, proto i zde v těch nejkrajnějších případech musí nastoupit vždy bezchybně fungující technika a odebráním duše vše opět uvést do zaběhnutých pořádků.

6.4 Výchova

Již v úvodu o románu *1984* jsme se zmínili, že státu jde zejména o pozastavení pokroku. Není tomu tak ve všech sférách vědeckého bádání. V oblasti lidského rozmnožování se zavádí pokusy s umělým oplodňováním, které straníci opěvují, jelikož se chtějí od sexuality zcela distancovat. Sexuální pud a rodinný život je vnímán jako špatnost, která je ponechána opět jen proletariátu, na který se strana, jak již víme, dívá opovržlivě. S absencí rodinných vazeb a manželství jsme se již měli možnost setkat u Platóna i

Campanelly. Na těchto řádcích zjistíme, jak stejná myšlenka může směřovat ke zcela odlišným záměrům, což je pro vztah mezi utopiemi a antiutopiemi příznačné.

Utopisté měli snahu citové vazby zpřetrhat v zájmu prohlubování myšlenky kolektivismu. Utopický optimismus spočíval zejména v představě, že vše bude patřit všem, čímž se předejde zbytečným konfliktům. Kolektivistické smýšlení je základem i pro antiutopie. Možná právě pro zdůraznění kritiky utopií, je zde myšlenka kolektivní rovnosti dovedena opět do absurdity (nejedná se o rovnost mezi třídami, tu jsme vyloučili již v předešlých kapitolách). Kolektivnost zde spočívá pouze ve směřování k názorové unifikaci masy a její podřízenosti zájmům státu. Výsledkem nemá být všeobecné blaho po vzoru utopických idejí. Celou antiutopickou vizi bychom mohli shrnout pod heslo, že nic a hlavně nikdo nesmí patřit nikomu. Čímž jsme se na hony vzdálili utopickému, vše pro všechny. Tím, že bude narušena funkce tradiční rodinné pospolitosti, dojde k potlačení citových vazeb, které by fungování státu mohly významně narušit.

Rodina, jakožto láskyplná instituce, v Oceánii tento svůj tradiční statut již opustila (mimo proletářů). Stranici uzavírají manželství jen z povinnosti zplodit potomstvo, jakákoli spřízněnost a náklonnost nejen k partnerovi, ale též k dítěti musí být omezena na minimum. V okamžiku narození potomka přebírá nad dětmi patronát státní aparát a systematicky je od útlého dětství poštvává proti rodičům i všem ostatním. *„Rodina se tak vlastně stala jakousi prodlouženou rukou Ideopolicie. Nástrojem, jehož prostřednictvím je člověk ve dne v noci obklopen informátory, kteří ho důvěrně znají.“* (Orwell, 2009, s. 120) Nejoblíbenější dětskou hrou je špehovat a následně udávat lidi podezřelé z kolaborace. V důsledku systematické výchovy nelze nikomu věřit, neustálý strach a nejistota způsobuje izolaci a uzavření se do sebe sama. Odcizením od ostatních sílí jedincova bezmocnost soupeřit se stávajícími poměry.

Ani Huxley výchovu lidstva nepodceňuje, byť by se mohlo zdát, že díky jeho predestinaci jde o věc nadbytečnou. Jedině stálým vštěpováním si důležitých myšlenek a zásad se upevňuje pouto mezi státem a občanem. *„Hypnopedie je nejsilnější prostředek pro vštípení morálky a pocitu komunity [...] Až konečně mysl dítěte je celá takového našeptávání a až souhrn těchto našeptávání je mysl dítěte [...] po celý jeho život.“* (Huxley, 1970, s. 28) Proto jsou zřízena různá vzdělávací zařízení, která

podněcují mladé příslušníky státu k stálému uvědomování si skutečnosti, že žijí proto, aby byli šťastní.

Zamjatinova bezmezná víra v kolektivismus, Huxleyho propracovaná eugenika a Orwellovo zatemnění mysli pomocí cenzury nám jistě pomohly k pochopení, kam až lze dojít, pokud budeme utopické vize domýšlet do konce. Zejména na zmíněných attributech antiutopických žánrů je vidět, jak velmi nebezpečné je, pokud se začne všemožně manipulovat s lidskou jedinečností, jejím rozumem, city a svobodou. U Mora, či Platóna jsme měli možnost chápat rovnost, sounáležitost a ztrátu individuality, která pramenila z naprostého odcizení se od rodiny a ostatních lidí ve společenství, jako něco navýsost žádoucího a potřebného. Antiutopické představy tyto naše naivní myšlenky projasnily, a ukázaly tím odvrácenou stranu mince, která nám v utopických dílech byla zakrývána. Díky velmi ostře popsanému směřování lidstva do záhuby, jsme tak mohli prozívat a uvědomit si, že nelze pouze bezmyšlenkovitě vstřebávat to, co je nám předkládáno. Důležité je o věcech uvažovat a domýšlet, jaké může mít naše počínání vliv nejen na nás samotné, ale i na celou společnost, ve které žijeme.

Závěr

V práci jsme došli k mnohým překvapivým závěrům. Odhalili jsme, že totalitní ideologie jsou ve své podstatě myšlenkami utopickým. Zcela jsme museli opustit stanovisko předložené v úvodu, že o utopiích lze smýšlet jako o výhradně ušlechtilých vizích o šťastně vyzírající společnosti žijící podle všech důležitých ctností ve své dobrotě a rovnosti. S tímto tvrzením se po přečtení této práce může spokojit pouze naivní čtenář, utopista či diktátor. Naše víra v šlechtnost utopických konceptů byla v úvodu zřejmě způsobena právě všeobecně uznávanou tezí, že utopie je navýsost zajímavá myšlenka, která však nikdy nemůže dojít své realizace a tudíž jí nelze přikládat větší důraz. Z toho vyplývá i fakt, že ideje, které utopie představují, mnozí chápou s použitím jisté nadsázky za spíše úsměvné, nežli pravdivé. Už však neberou v potaz, že tyto „úsměvné“ myšlenky se staly základem pro vznik totalitních režimů ve 20. století. Pokud si tyto dvě entity dáme do souvislosti, zjistíme tedy, že při čtení utopických vizí se musíme mít mnohdy na pozoru, a už vůbec o nich nelze mluvit, jako realizace nemožných, jelikož historická praxe nám ukázala pravý opak.

Člověk, který není s to domýšlet utopické ideje do konečných fází je tak vystaven nebezpečí, že v budoucnu může na krásná slova o lepších zítřcích tvrdě doplatit ztrátou své osobnosti a v tom nejhorším, avšak velmi pravděpodobném případě, i svým životem. Byli jsme svědky vzestupu Stalinovy či Hitlerovy diktatury, zároveň s tím jsme také mohli vidět, kolik tyto ideologie napáchali škody na lidských životech. Snaha o přeměnu vnějšího světa, potažmo celé společnosti a například praktiky komunismu se staly na určitou dobu velmi krutou a těžce snášenou realitou. Již nemusíme více zdůrazňovat, jak velice blízko k utopii mají základní principy totalit.

Stejně jako mají utopie blízko k totalitním ideologiím, tak stejně blízké jsou i literárním antiutopiím představovanými Huxleyem, Orwellem, či Zamjatinem. V úvodu jsme se zmínili o antiutopiích jako o pouhé kritice utopií. Po důkladném vykreslení utopických a antiutopických světů musíme konstatovat, že jsou si obě koncepce velmi podobné a že atributy, na kterých staví, jsou v podstatě stejné. Tudíž i antiutopisté by v podstatě mohli splňovat definici o šlechtnosti a krásné představě lepšího světa. Avšak díky jejich historické zkušenosti, a svému bystrému intelektu vidí i skryté, kruté a absurdní souvislosti a dokážou velmi úderným způsobem popsat nemilosrdné vyústění utopických děl, které jejich utopičtí kolegové již nedomyšlejí. Antiutopie je tak vlastně

jen reductio ad absurdum utopických myšlenek. Proto tedy utopie a antiutopie nemůžeme chápat jako naproti sobě stojící entity, ale předně je musíme stavět vedle sebe a vnímat spíše tenkou hranici, která mezi oběma žánry stojí. Postavení utopií, které by však mohlo být charakteristické i pro antiutopie nejlépe vystihuje tento citát:

„Utopie jsou často jen předčasné pravdy“ (Lamartine)

Summary

We arrived at many surprising conclusions during our work. We revealed that the totalitarian ideologies are utopian ideas in their substance. With a slight exaggeration we can say that the ideas represented by the utopias are understood by many as funny, rather than true.

However, they do not take into account that these “funny” ideas became a base for origination of totalitarian regimes in the 20th century. If we relate these two entities, we will find out that we often have to watch out when reading the utopian visions and we cannot talk about them as about implementation of the impossible because historical practice showed us the very opposite.

If we take the fact that utopias have a close relationship to totalitarian ideologies, they are equally close to literary anti-utopias represented by Huxley, Orwell or Zamjatin. In the introductory part we mentioned anti-utopias as a mere criticism of utopias. After a thorough description of utopian and anti-utopian world we have to state that both concepts are very similar and that the basic attributes, on which it is built on, are actually the same.

Thus, anti-utopia is nothing but *reductio ad absurdum* of utopian ideas. Therefore, we cannot perceive utopias and anti-utopias as entities standing against each other but we preferably have to position them next to each other and feel the rather fine borderline separating these two genres. One fact supporting the irreplaceable position of anti-utopia in people’s minds is that through the well done literary form, it can become a way how to make the stereotypically thinking wide public praising the nobility of utopias and their good-character authors, open their eyes.

The position of utopias can be best expressed by the following quote:

“Utopias are often just premature truths” (Lamartine)

Použité zdroje

- BLACKWELL, B. (2003): *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. Ed. David Miller, Barrister & Principal, 2. vyd. Brno. Studium. ISBN 80-85947-56-0
- CAMPANELLA, T. (1979): *Sluneční stát*. Mladá fronta, Praha. Prameny. ISBN 23-083-79
- Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích*, kol. aut. (1998): DIDEROT, 2.vyd. Praha. ISBN 80-85841-17-7
- Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích*, kol. aut. (1999): DIDEROT, 1. vyd. Praha. ISBN 80-902555-2-3
- Filosofický slovník*, kol. aut. (2002): Nakladatelství Olomouc, 2. vyd. Olomouc. ISBN 80-7182-064-4
- HEYWOOD, A. (1994): *Politické ideologie*. Victoria Publishing, Praha. ISBN 80-85865-10-6
- HUXLEY, A. (1970): *Konec civilizace (Brave New World)*. Horizont, Praha. ISBN 40-001-70
- MANNHEIM, K. (1991): *Ideologie a utopie*. Archa, 1. vyd. Bratislava. ISBN 80-7115-022-3
- MORE, T. (1978): *Utopie*. Mladá fronta, 2. vyd. Praha.
- ORWELL, G. (2009): *1984*. Levné knihy, Praha. Český spisovatel. ISBN 978-80-7309-808-7
- ORWELL, G. (1991): *Farma zvířat*. Práce, 2. vyd. Praha. 80-208-0159-6
- OUŘEDNÍK, P. (2010): *Utopus to byl kdo učinil mne ostrovem*. Torst, Praha. ISBN 978-80-7215-395-4
- PLATÓN, (2005): *Ústava*. OIKOYMENH, 4. vyd. Praha. ISBN 80-7298-142-0
- POPPER, K. R. (2000): *Bída historicismu*. OIKOYMENH, 2. vyd. Praha. ISBN 80-86005-80-1
- POPPER, K. R. (1994): *Otevřená společnost a její nepřátelé I*. OIKOYMENH, 1. vyd. Praha. ISBN 80-85241-53-6

POPPER, K. R. (1994): *Otevřená společnost a její nepřátelé II*. ISE, 1. vyd. Praha. ISBN 80-85241-54-4

SZACKI, J. (1971): *Utopie*. Mladá fronta, 1. vyd. Praha. Most. ISBN 23-042-71

WELLS, G. H. (1922): *Moderní utopie*. Královské vinohrady, Praha. Okna

ZAMJATIN, J. I. (1989): *My*. Odeon, 2. vyd. Praha. ISBN 80-207-0732-8